

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Udflugt til en Landsby

En kulturhistorisk Skitse
af
Viggo Sten Møller

København 1949

UDFLUGT TIL EN LANDSBY

En kulturhistorisk skitse

af

Viggo Sten Møller

KØBENHAVN 1949

Udflugt til en Landsby

En kulturhistorisk Skitse
af
Viggo Sten Møller

København 1949

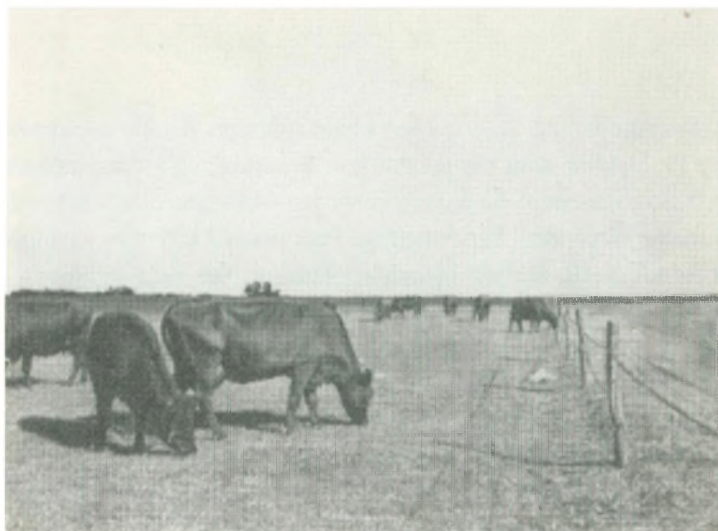
Søndag den 24. januar 1897 i Herstedøster. Klokken nærmer sig 10. Det har sneet meget stærkt om natten, og jordemoderen kan ikke naa frem til skolen, hvor jeg ved egen hjælp søger at komme til verden. Far er urolig. Han maa til kirke, er jo degn, men vil nødigt forlade hjemmet. Haaber, der ikke er nogen i kirke i dette herrens vejr og skynder sig derop. Kort efter kan han lettet begive sig til kirkegaardsmuren og vifte med hatten til præstegaarden, hvor pastor Schiøler ser det aftalte signal. Præsten behøver ikke at komme, der er ingen. Og far skynder sig hjem, for at hilse sin tredie son velkommen.

Jeg staar i den østlige udkant af Herstedøster. Det er sensommer, mere end 51 aar efter den snerige januar-søndag i 1897. København ses i horisonten 13 km borte. Grønne, flade marker befærdes af blanke, røde køer. Landet er omkring mig, saa nær ind under hovedstaden. Der er meget stille. Ingen mennesker ses.

To aar gammel forlod jeg stedet, og har siden kun besøgt det et eneste kort øjeblik. Nu har alderens første forfald meldt sig med et ønske om at kende fødebyen.

Nyfigen og tøvende har jeg nærmet mig dens enemærker. Gaardene, husene, kirken, skolen, – ja, fars gamle skole er væk. Ogsaa Birte Ole Jens' lille købmandsbød ligeoverfor, hvor min bror Povl havde ret til bolsjer om lørdagen, men klagende stillede om torsdagen med et »Birte, Birte jeg kan ikke vente«, – ogsaa den er væk, konstaterer jeg.

Min by er stadig en udpræget bondeby; maaske lever der endnu mennesker, som har kendt mine forældre. Et besøg bliver til flere. Spørgsmaal fremsættes og trækker andre efter sig. Snart er jeg midt i et spændende forskerarbejde, – jeg er ved at opdage en by.

1. Udsigt fra Herstedøster mod København.

I. BYEN

Den ligger paa »Heden«, det flade, frodige og skovfattige land mellem København, Roskilde og Køge, omtrent 13 km fra hovedstaden. Som tvillingby har den Herstedvester, 2 km vestpaa. Disse Byer, med -sted efter navnet, er jo gamle. Sammen med grupper, med endelserne -ing, -um, -løse og -lev henføres de til tiden før 600. Som regel er der til -sted betegnelsen knyttet et ældre, urnordisk mandsnavn, eller et gudenavn. Maaske en titel? Vi maa tænke os, at en mand ved navn *Heri* eller *Here* har ejet gods paa den egn, hvor *Herstederne* opstod i romerske jernalder, eller noget senere. I Norge er navnet *Heri* paavist fra tiden omkring 1000, og da det findes som døbenavn, er det naturligt at tro, at det ogsaa indgaar som del af stednavne i Norge, saasom: *Herastadhir*, (1341), *Herastadir* (1333), og at det er det samme eller et lignende navn, som optræder i vore *Hersteder*, hvis stavemaade naturligvis har varieret en hel del gennem ti-

derne. Den ældste autentiske betegnelse er fra 1263; navnet staves da Hæræstath. Senere finder vi varianter som f. eks. Herstheöstræ (1355), Herstædhe (1486).

Om denne Heri eller Herre har haft sin høvdingegaard i en af herstederne, ved vi ikke. Maaske har han boet et andet sted, og blot drevet disse landbrugsejendomme ved hjælp af trælle.

Om de to byer er anlagt samtidig, eller den ene opstaaet som en aflægger af den anden ved udvidelse af landbrugsomraade, kan vi heller ikke sige noget bestemt om. Da de dyrkede omraader i de ældste tider var meget begrænsede, er der i og for sig ikke noget, der taler imod samtidig anlæg af to landbrugsbyer i nærheden af hinanden.

I landsbyen Pebringe har man afdækket lagene under en meget gammel gaard, og her fundet spor af ældre bygninger helt tilbage til jernalderen. Maaske er der ogsaa enkelte steder under gaardene i Herstedøster saadanne spor. Vi ved det ikke. Ikke et eneste vidnesbyrd, om de ældste tiders gaarde og huse, er os bekendte, men det har vel her, som paavist andre steder, været primitive stolpehuse, klinede eller helt af træ.

Stenalderfolkene har kun efterladt sig faa spor i egnen. Et par hulmejsler, et økseblad af grønsten, en spidsnakket, flintsleben økse og endnu et par smaating, er alt, hvad Nationalmuseet raader over fra Herstedøster sogn. Strækninger langs Roskilde fjord har været foretrukket til bopladser.

I Herstedøsters sydvestre udkant ligger der en lille, træbevokset bronzecalderhøj, og endnu een findes i præstegaardens have. Den første forsøgte 2 drenge at grave ud i 1930. Det var dyr-læge Nielsens sønner, og resultatet blev et noget medtaget bronzesværd, som er i Viggo Nielsens eje. Selv er denne 10-aarige graver nu en velbevandret arkæolog.

I Resen's »Atlas Danicus« fra 1688 omtales herstederne i følgende bombastiske vendinger: »I Hersted Sogn er der, ikke langt fra Kirken, et hedensk Alter af forbavsende Størrelse. Det

bestaar af tre store Sten og en fjerde, der er flad og endnu større end de andre, lagt oven paa. I samme Nabolag ses to Kæmpegrave, tolv Skridt brede og længere endnu. De er hver især omgivet af 56 meget store Sten, der bevarer Mindet om, men ikke Navnet paa de Kæmper, som i sin Tid stillede dem op.« – Disse grave laa bag Herstedvester kirke, men intet af den fordums pragt af store sten er desværre tilbage.

★

Møllevejen, der fører fra Roskilde landevej til Herstedøster, kommer ind i byens sydvestre hjørne og er nu fort tværs igennem staden, som en automobilchaussé. Det har slaaet et haardt skaar i den gamle byplan.

Oprindelig førtes hovedvejen langs med kirken, og derefter paany ud af byen i det nordøstre hjørne, en ordning vi kender fra en del landsbyer, hvor landevejen bøjer udenom kirken. Men denne krogede føring, som paa en smuk maade bringer os rundt om landsbyens klenodie »kirken«, er naturligvis ikke videre praktisk for rutebilkørsel.

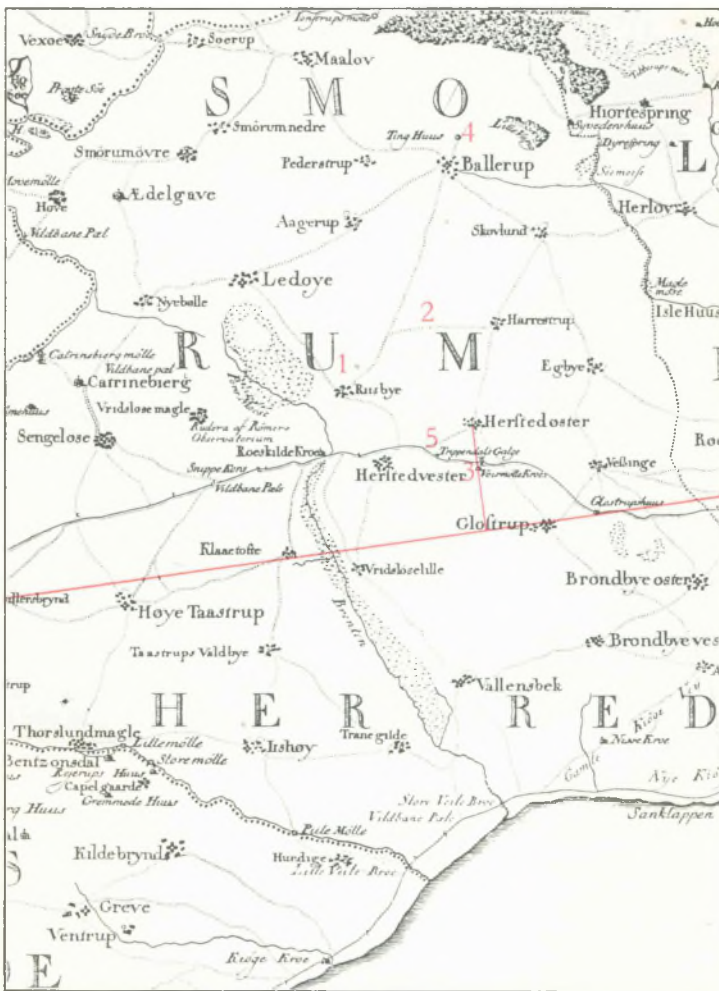
Den nuværende Roskilde landevej blev anlagt i aarene 1770–76. Før den tid havde vejen en noget anden føring. Ved Hvessinge drejede den mere nord over, nærmere ved Herstedøster, og tæt forbi det areal nordøst for Herstedvester, som nu optages af radiostationen, og hvor tidligere »Trippendal galge« laa. Derfra svingede den saa atter i sydlig retning forbi Snubbekorset ned til Hedchusene. Baade Røde-Vejrmollekro og Roskilde kro laa ved den gamle vej, men blev flyttede samtidig med, at den nye anlagdes. En rest af den ældre vej er fremdeles i brug mellem Møllevej og Herstedvester.

En oprindelig forbindelsesvej mellem byen og Roskilde landevej laa noget østligere, end Møllevejen, som blev anlagt ved jordenes udskiftning i 1786. Der fandtes paa strækningen et »vad«, som vejen passerede, og det skete ved »højvande« at der

2. Bronzæalderhøjen i Herstedøsters sydvestlige udkant.

blev oversvømmelse. Som afmærkning for de vejfarende, blev der paa dette lidt vanskeligt farbare sted plantet fire piletræer. To af dem er gledet ud af historien uden at efterlade sig spor, medens de to andre med aarene naaede en formidabel størrelse. Det ene træ gik omkuld i 1926, det andet maatte lade livet – mæt af dage og betydelig indskrumpet – i 1941. Man maaler disse træers betydning i det tidligere træfattige landskab, naar man hører, at de havde navne, og saa langt gamle folk kan huske tilbage har været betegnet: Adam og Eva. Det var efter sigende Eva, der først bukkede under for tidens tærende tand. Det lykkedes at finde et fotografi af »den gamle Adam«.

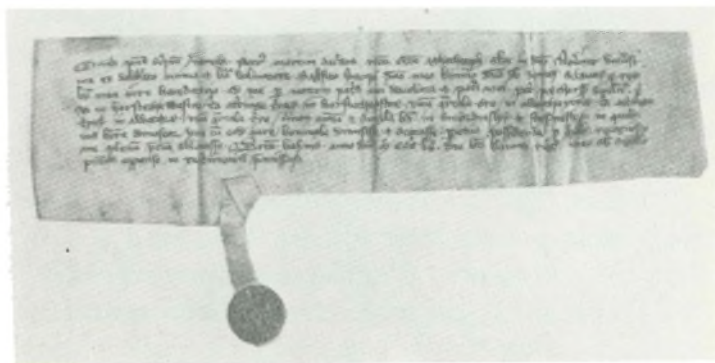
3. Storstparten af Smørum herred. Udsnit af Videnskabernes Societets kort fra 1766. Indtrykt med rødt og med svær linie den nuværende Roskilde landevej, og med tynd linie Møllevæjen til Herstedøster. Tallene angiver: 1. Tinghøj ved Risby. 2. Tinghus bakke ved Harrestrup. 3. Tinghus ved gml. Roskilde landevej. 4. Tinghus ved Ballerup. 5. Trippendal galgeplads. (Om tinghuse etc. se nærmere side 58–59).

I mange hundrede aar har bebyggelsesplanen i Herstedøster været den samme som i dag. I hovedtrækkene, naturligvis, for i de seneste aar er der fojet lidt »villabyggeri« til bondebyen, et element man ikke kendte i den gamle landsby. Aarhundrede efter aarhundrede har byens liv dag efter dag formet sig paa ensartet vis: Dyrene er blevet rogtede og jorden dyrket. Arbejdet har givet føden til bonderne, der igen har dannet baggrunden for et lille kleresi, bestaaende af præst, degn og skoleholder, som iøvrigt selv, gennem aarhundreder, var landbrugere ved siden af embedsgerningen.

I midten af byen har vi kirken, præstegaarden og skolen, der danner ligesom en kulturens ø, kranset af 15–20 gaarde og nogle huse, som trykker sig tæt sammen i en snæver kreds, udenom hvilken de næsten vandrette, dyrkede agre strækker sig til alle sider. Ogsaa antallet af gaardbrug har holdt sig nogenlunde konstant gennem lange perioder. Tallet har dog svinget mellem 15 og 20 gaarde. I Christian den Femtes matrikel fra 1680–88 er optaget 15 gaarde og 13 huse, udskiftningskortet fra 1786 viser 19 gaarde, Theodor Gliemann's »Geografisk-statistisk Beskrivelse over Kjøbenhavns Amt« fra 1821 nævner 20 selvejer-gaarde. Sognet talte paa det tidspunkt 306 indbyggere, hvilket tal i 1901 var steget til 460. Nu bor der 581 mennesker i Herstedøster sogn.

Hvem har ejet Herstedøster? – Den første ejendomshandel vi støder paa i dokumenterne er fra 10. juli 1355. Det er et pergamentbrev, hvori præsten Peter Mortensøn skoder andele i jord i Herstedøster til kong Valdemar. Her træder Herstedøster altsaa regulært ind i historien. Ganske vist er der dokumenter, som i 1248 og 1263 taler om Hærstædæ og Hæræstath, men det er Hersted *vester* det gælder, og der kan altsaa kun som modsætning hertil tales om et Herstedøster. Rigsarkivets latinske pergamentsbrev fra 10. juli 1355 lyder i fri og forkortet oversættelse saaledes:

„Peder Mortensen, Præst, Sogneherre til Agerup Kirke. Alle skal vide, at jeg har stædet til Herre Kong Valdemar mine Godser, som er tilfaldet mig ved min Faders Død og min Færbroders Peder Pedersøns, nemlig i Herstedvester 3 Otting Jord, i Herstedøster 1 Fjerding Jord, i Hvidovre 3 Otting Jord, i Avedøre 1 Fjerding Jord, samt alle de Godser i Emerums Herred og Stevnæs (Soffelunds) Herred, til hvilke jeg vides at have Ret, og at jeg anerkender at have modtaget fuld Betaling for dem. Givet i Havn paa Knud Konges Dag under mit Segl.“

4. Pergamentbrev fra 1355 i hvilket der skødes ejendom i Herstedøster til Valdemar Atterdag (Rigsarkivet).

I roskildebispens jordebog (Langebek, bind VII) oplyses der om ejendomsforhold i aarene omkring 1370. Herstedøster sogn er da henlagt under Hjortholm len. Bl. a. anføres, at biskoppen i selve byen ejer 3 bol jord, N(iels) Lavridson fem fjerdinge, Aage Skrædder et halvt bol, Ingvar en fjerding, Mikkel et halvt bol, og Niels Brun 1 fjerding jord med en otting. De fire gaarde giver 12 skilling grot og hoveri til borgen.

I 1387 sælges Harrestrup by i Herstedøster sogn af Thorbjørn Gunderszen i Slagslunde til bisp Niels.

1389 afhænder Mogens Lang, borger udi Roskilde, sin gaard i Herstedøster til søster Kystine, priorisse i Roskilde.

Hovedparten af interesserne i Herstedøsters landbrug i det fjortende aarhundrede har uden tvivl været samlede paa Roskilde kirkens hænder. Bønderne har altsaa betalt afgifter til den katolske kirke. Men der har sikkert ogsaa været ejendom paa andre hænder. Springer vi hundrede aar frem i tiden til slutningen af det femtende aarhundrede, ses det, at Roskilde kirken stadig er med i handelerne om jordegods fra byen.

I 1486 sælger Niels Pædherssen, raadmand i København, en søsterdel i en gaard i Herstedheøstre til kannikerne Olaff Halffwegge og Clawes Henriessen i Roskilde. Gaarden havde tilhørt »den forhenværende Kannik i Roskilde Børie (Birge) Jenssen. Gaardmanden hed Morten Brun, maaske en efterkommer af Niels Brun, som i 1370erne havde jord i byen. En anden part i Bruns gaard afhændedes nu i 1486 til de ovennævnte to kanniker, og handelen blev ordnet af raadmand Jep Anders i Roskilde, – »med min Husfrues Samtykke«. De to kanniker overdrager i 1487 gaarden til s. Thome af Cantelberg's alter i s. Lucii domkirke i Roskilde, imod at der hver tirsdag til evig tid for samme alter holdes en messe af den helligaand m. m.

Gaar vi nu frem til et tidspunkt efter reformationen bliver det klart at kronen er blevet den store jordejer i byen.

»Kronens Skøder«, fortæller om en række afstaaelser af ejendom fra kapitlet i Roskilde til kongen.

Saaledes afgiver kapitlet i 1561 en gaard i Herstedøster, og samme aar afstaar Laur. Atserssen, prior vicariorum i Roskilde (paa menige vikariers vegne) af Trinitatis alters vikariegods 4 gaarde og af s. Thomas' alters gods 1 gaard. Den sidste maa vel være den foran omtalte Morten Bruns gaard.

I 1566 noteres det i kancelliets brevbøger, at der er givet Jørgen sejlægger i København forleningsbrev paa en gaard i Herstedøster. Men 1573 beordres de gaarde i Københavns len, som har været bortforleenede derfra, lagt ind under slottet igen, – i Herstedøster er der tale om Jørgen sejllæggers gaard og en »ode

Gaard«. Samme aar afstaar Magdalene Banner til Krabbesholm 1 gaard i byen til kronen. Jordebog til Københavns len 1611–12 og 1637–38 oplyser om 11–12 gaarde under kronen i Herstedøster sogn. Desuden noteredes der dengang en vejrmølle.

1624 foretages endnu en overdragelse. Det er Axel Rosenkrands til Glimminge, som afstaar to gaarde i Herstedøster.

Af matrikuleringen 1680–88 kan vi konstatere, at kgl. majestæt (kronen) ejer 13 gaarde af byens 15, desuden præstegaarden 9 holtehus og 3 gadehus. Københavns vartov har de tre resterende gaarde, hvoraf to er halvgaaede; et gadehus hører til kirken. – I det syttende aarhundrede synes ejendomsforholdene at have ligget ret fast, saaledes at kronen har samlet langt den største del af byen i sin varetægt.

Noteres bør det vel for kuriositetens skyld, at Frederik III i 1659 efter Svenskekrigen og Københavns belejring pantsatte hele nabobyen Harrestrup til proviantskriver Hans Hansen, der under belejringen havde forstrakt hoffet og flaadn med proviant. 1664 blev godset i Harrestrup dog indfriet igen mod andet gods i Aalborg amt.

Bønderne i Herstedøster har aldrig i den nyere tid været underlagt nogen enkelt herremand, som det jo var almindeligt andre steder i landet. De har som »rytterbønder« ihvertfald periodisk haft betydelige lempelser i tvangsforholdet til kongemagten som ejer. Men de har naturligvis faaet lov til at yde deres skærv til kronens opretholdelse i form af pligtarbejde og afgifter, i penge og varer. Desuden har de maattet udføre korsel og meget andet, og saaledes uden tvivl været med til at anlægge og vedligeholde den gamle og nye Roskilde landevej. Ved jordreformernes gennemførelse i sidste halvdel af det attende aarhundrede blev bønderne selvejere, og endelig 1786 blev jordene udskiftede og landsby-fællesskabet ophørte. Derpå blev det vel kreditforeningerne, som fik økonomiske interesser i byen.

5. Resterne af piletræet »Adam«. Fotograferet før det blev fældet i 1941.

Historikerne mener, at i Valdemartiden omkring 1200 tilhorte omtrent $\frac{2}{3}$ af landbrugsjorden i Danmark bonderne selv. Maaske bør denne angivelse tages med nogen reservation, thi der er vel ikke tvivl om, at driften af landbrugsarealerne, af gaardene, i nogen grad skete ved undergivne, selv om disse ikke kan betegnes som »fæstere« i samme forstand, som vi senere bruger denne betegnelse. Sikkert er det dog, at vi i denne ældre periode i Danmark mønstrede en fri og selvbevidst kriger- og bondestand, hvis position maaske med nogen ret kan sidestilles den senere danske adels.

Men allerede i midten af det 14. aarhundrede er billedet et

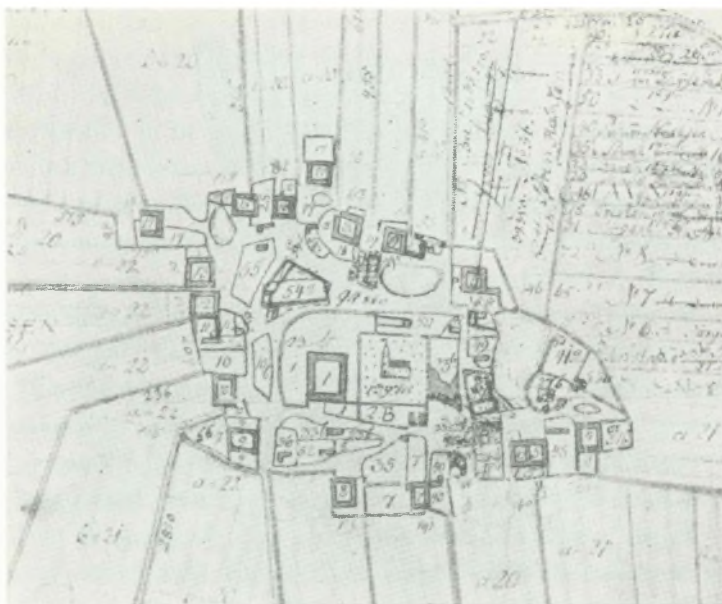
andet. Af 40.000 brug, som man regner med paa dette tidspunkt, var næppe mere end 12.000 i selveje. Resten var gaaet over i fæste, og denne udvikling fulgtes i de kommende 400 aar, hvor »vornedskabet« og senere »stavnbaandet« begrænsede bøndernes frihed og efterhaanden bragte landet i forfald.

1702 blev vornedskabet ophævet af Frederik IV, men vanskelige økonomiske forhold i tiden efter 1730, i forbindelse med visse militære ønsker om en militsordning, bevirkede, at »stavnbaandet« blev indført i 1733 og opretholdtes lige til 1788, da kongen bød »Stavnbaandet skal ophøre, Landboelovene gives Orden og Kraft, at den frie Bonde kan vorde kiek og opløst, flittig og god, hæderlig Borger, lykkelig«.

Den levende politiske kamp for landboreformer, som fandt sted navnlig gennem den sidste halvdel af det 18. aarhundrede, og som jo er fortsat helt op i vor tid, satte sig efterhaanden, men kun langsomt, spor i gaardenes drift. Endnu ved tiden omkring 1750 var alt saare primitivt og urationelt. En af vore landboforfattere har skrevet, at i henved 1800 aar skete der ikke saa meget i dansk landbrug, som i de sidste 180 aar. Endnu i 1821 anfører Theodor Gliemann om Herstedøster, at driften forsømmes, fordi man bl. a. ikke afvander markerne. Havedyrkning, skriver han desuden, forsømmes ganske, og der findes kun et par ordentlige bønderhaver i hele sognet. Saadan var tilstanden tæt ved hovedstaden, og disse bønder var endda tidligt blevet selvejere, idet gaardene var solgt til bønderne i tiden omkring 1766, da det store udbud af domænegods indledede Christian VII's regeringstiltræden.

Byen er en udpræget »stjerneudskiftet« by. Det vil sige, at saa at sige alle gaardene er blevet liggende paa det gamle sted i landsbyen i kredsen rundt om kirken, medens jordene strækker sig som straalere fra byen til sognegrænsen.

Udskifningen, der fandt sted i 1785–86 er beskrevet i Københavns amts landvæsenkommissions protokol. Landborefor-

6. Del af udskiftningskortet fra 1786. (Matrikelarkivet). Præstegaarden har nummer 1, den gamle skole nummer 2 B.

merne blev uden tvivl modt med stor træghed hos bonderne i almindelighed, og saaledes ogsaa i Herstedøster.

8. november 1785 holdt kommissionens repræsentanter sit første møde i byen, hvor lodsejerne var mødt op. Kun to gaardmænd, Søren Olsen og Jakob Zakariasen, ønskede deres gaarde udskiftede af fællesskabet. De andre ville kun gaa med hertil, hvis de to pionerer fik deres jord anvist »yderst ved Markskellet og ingenlunde fra Byen«. Alle ville de blive i fællesskabet, undtagen disse to. Præstegaardsjorden mente man kunne lægges ud ved sognegrænsen i tilslutning til præstens jord i Herstedvester. Pastor Bentzen var nu ikke rigtig tilfreds hermed og protesterede, selv om en forklaring fra landinspektør Stokfleth, der havde skitseret udstykningsplanen, beroliger ham noget. Stokfleth udtalte som sin mening, at en udflytning af de to gaarde

næppe er nødvendig, da byen var beliggende midt i jordene. Det første møde, som sluttede uden resultat, efterfulgtes af andre baade paa aastedet og i hovedstaden. Endnu en dristig gaardmand, Niels Olsen, meldte sig villig til at udtræde af fællesskabet. Og andre blev øjensynlig nervøse og tvivlrådige. Der opstaar visse uenigheder, og det ender med at kommissionen, da ingen vil udflyttes, eller stille regulære forslag, maa søge at finde en ordning.

Endelig 11. maj 1786 er kommissionen i byen for, efter overlansinspektør Berners forlangende, »at befordre Udskiftningens endelige Bestemmelser«. Med nogle smaaændringer blev planen derefter sat i kraft og jordene udskiftede til hver gaard. Præsten fik sit og skoleholderen sit. Efterhaanden ophørte fællesdriften og moderne landbrugsmetoder holdt deres indtog.

Et par gaarde er blevet udflyttede siden dengang. Et par er brændt. Enkelte er nu uden jordtilliggende. Men byens plan er stadig i store træk den samme som ved udskiftningen i 1786 og lang tid forud for denne. Husene er fornyede og de firelængede gaarde har lukket sig helt om gaardspladserne. Der er kommet trempel paa længerne. En del jord er udlagt til havebrug. Den første lille fabrik har vist sig.

7. Døbefonten i Herstedøster kirke.

II. KIRKE OG PRÆSTER

Det ærgrer mig lidt, at kirken i Herstedøster ikke hører til de helt gode landsbykirker, – for det gør den ikke. Den er lille, primitivt bygget af kløvet kamp og temmelig medtaget, selv om menigheden nu har ofret en god istandsættelse. Hvælvingerne er væk, og en gothisk altertavle erstattet af et banalt olie-billede fra 1838. Ogsaa køret er nyt. Men alligevel ser den yndig og ærværdig ud, som den ligger i kirkegaardens midte mellem meget høje kastanietræer:

Egnens mange kirker er allesammen oprindelig opført af natursten. En del af dem er senere skalmurede med munkesten. Herstedøster tilhører en gruppe, hvor kløvet kamp er det foretrukne materiale. Hertil hører f. eks. kirkerne i Glostrup, Sengelose, Smorum, Ballerup og Maalov. Herstedvesters fornemme senromanske kirke er derimod i den gruppe, som er bygget af kridt eller kalk. I den nævnes f. eks. Brøndbyerne, Vallensbæk, Torslunde, Ishøj, og Højetaastrup. Mange af disse kirker var oprindelig meget smaa, og Herstedøster er en af de

mindste med sit skib paa kun $7,50 \times 11$ m udvendig. Kun Brøndbyoster er lige saa lille. Her er skibet $8 \times 10,50$ m.

De fleste af disse kirker er bygget i tiden omkring 1200 og har da bestaaet af et skib og et kor i romansk stil. Senere er der saa blevet tilføjet gothisk taarn og vaabenhus, hvælvingerne er indbyggede og større vinduer indsat. Nogle af kirkerne er desuden blevet udvidede ved forlængelse af skibet. Enkelte steder mangler koret efter denne ombygning.

Man forbavses over den vældige indsats, der er præsteret ved opførelse af alle disse stenhuse til Guds ære. Ofte er der kun faa kilometer mellem dem, og da der ikke i det 12.-13. aarhundrede har boet flere mennesker paa egnen end nu, maa der have været rigelig plads i kirkerne. Noget af en ambitionssag og trossag maa det have været, naar saa mange smaa landsbyer skulle have hver sin kirke. Roskildekirken har formentlig ogsaa søgt plads for fortjente proselyter som præster ved de mange nye kirker, og disse brødre har vel saa tillige varetaget bispens temmelig udbredte jordiske interesser.

Har der ligget trækirker før stenhusedene? Det ved vi ikke. Nogle steder er det jo nok muligt. Tor vi gisne paa, at Herstedvester kirke, der er ret usædvanlig i sin rige udformning med senromanske hvælvinger og paabegyndt romansk taarn, som er fortsat i gothisk stil, kan være bygget sent i den romanske periode, fordi man har haft en god, gammel trækirke, som man gerne ville beholde længst muligt? Har man først brugt markstenene paa egnen til opførelse af den gruppe kirker, som er af klovets kamp, og derefter begyndt at importere kridt og kalk til fortsættelse af byggeriet? Al den slags er gisninger. Vi har ingen dateringer at holde os til.

I 7-800 aar har kirken i Herstedøster ligget paa sin plads i byens midte, hvor terrænet hæver sig en smule over de flade marker. Den kommer efter reformationen i kongens eje og gik først over i selveje i 1934.

8. Herstedøster kirke set fra øst.

Bygningen bestaar af det romanske skib, sengotisk taarn og vaabenhus mod nord, og et kor, som er opført i forbindelse med en istandsættelse i 1837. For denne moderne tilføjelse, har der eksisteret et ældre kor. Skibets oprindelige vinduer har ikke efterladt noget synligt spor, og det samme gælder syddøren. Norddøren spores svagt. I Triumfmuren mellem skib og kor er bevaret den oprindelige høje korbue og spor af to flankerende, tilmurede sidealternicher, svarende til, hvad vi f. eks. finder i Maalov kirke. Om hvælvingerne vides ikke meget andet end, at de blev nedrevet i 1771 paa grund af brøstfældighed. Ved denne lejlighed forhojedes skibets 3,90 m høje mure med nogle skifter og en gesims, og det flade loft blev indpudset, ligesom der blev indsat et stort vindue. Vaabenhuset er i nyere tid skal-muret med munkesten. Kor og skib er rød kalkede, medens taarn og vaabenhus er af røde munkesten. Taarnets blændinger er hvide. Skibets tagværk af eg er gotisk. 1662 havde taarnet

9. Herstedøster kirkes indre set mod altret. Triumfbuen er bevaret. Den gamle døbefønd ses til venstre. Altartavlen er fra 1838, billedet er malt af L. L. Lund og forestiller hyrdernes tilbedelse. Stolestaderne er nye. Tilhøjre, opgang til prædikestolen. Over triumfbuen bronzekrucifiks fra 1000'erne.

blytag. Ved et kirkesyn af »otte Mænd« refereret i Smorum herreds tingbog 1661–63 – er skibets tag lagt med tegl. Synet noterer mange mangler, og oplyser bl. a. at der savnes en alterbog, og at gulvet bør omlægges med nye sten. Lakonisk slutter synet sin beretning: »Prediche Stolen duer indted«. Af indre herlighed er der kun beskedne rester tilbage. Alterbordet er af nyere fyrrepanel med undtagelse af et par fyldinger med renaissanceprofiler. Altertavlen er malt af professor I. L. Lund i 1838 og forestiller hyrdernes tilbedelse. Rester af en gotisk Altertavle fra omkring 1475 findes anvendt i prædikestolens bucgalleri under gesimsen. Dens malerier er fra ca. 1700 og forestiller de fire evangelister.

Døbefonten er gammel og utvivlsomt samtidig med kirkens opførelse. Den tilhører den saakaldte »Røskildetype«, er primitivt hugget i granit i bægerform med tovsnoning om fontens rand. Daabsfadet er sydtysk arbejde fra omkring 1550. Der er pæne lysestager og alterkalke, og over korbuen er ophængt et metalstøbt krucifiks fra 1600erne. Stolestaderne er nymodens. I kirken findes et par malerier fra tiden omkring 1650. Sejerværket er fornyet i 1723. Klokkerne er fra 1722 og 1833. Nævnes her nogle epitafier og gravsten i kirkens taarnrum og paa kirkegaarden, som vil blive omtalt nærmere i det følgende afsnit om præster og degne.

Kirkegaarden er omgivet af mure og har laage til alle fire verdenshjørner. Den blev udvidet mod syd i 1915 med et haveareal, som hørte til den gamle skole, der blev nedrevet paa dette tidspunkt. De meget høje kastanietræer, som giver stedet karakter, blev plantede af pastor Jørgen Christian Svitzer i begyndelsen af det 19. aarhundrede.

★

»Herstedosterboerne var aldrig særlig religiøse. Dette var almindelig bekendt ogsaa blandt præsterne, saaledes at der blandt

dem gik det mundheld, at: naar en præst skulde have det rigtig godt paa sine gamle dage, blev han sendt til Herstedøster. Saadan sagde min far. Men ogsaa bedstefar, Zakarias Nielsen, skriver i sine »Minder« om befolkningen i Herstedvester, hvortil han blev kaldet som lærer i 1868: »– jeg fandt en jævn Befolkning med et frit og glad Væsen, men saa at sige uden Spor af Sans for andet end Torvepriser og Mælkehandel«.

Disse udtalelser dækker jo kun de sidste 100 aar, men vi ved mere om kirkelivet i landsbyen.

Præstegaarden ved siden af kirken var den største gaard i byen. Dens tilliggende af jord angives i 1821 til 95 tdr., hvoraf 24 i Herstedøster og resten i Herstedvester. 20 tdr. var da bortfæstede. Da gaardenes storrelse var paa 50–60 tdr. forstaar man at præstegaardens avlsbrug ikke var til at kimse af. Gaardens bygninger har utvivlsomt svaret til de øvrige gaardes: magert bindingsværk med klinede tavl. Murene hvidkalkede og taget af straa. Der var indkørsel fra sydsiden og stuehuset laa i nord. Præstegaarden brændte flere gange, saaledes i 1813. Pastor Melbye opførte i 1864 den nuværende murede præstegaardsbygning med skifertag. Ved opførelsen arbejdede en del tyske mursvende og i den nationale bevægelse, som gik over landet ved krigens udbrud i 1864, rejste Herstedøster sig mod disse haandværkere og tvang dem til at fortrække fra byen.

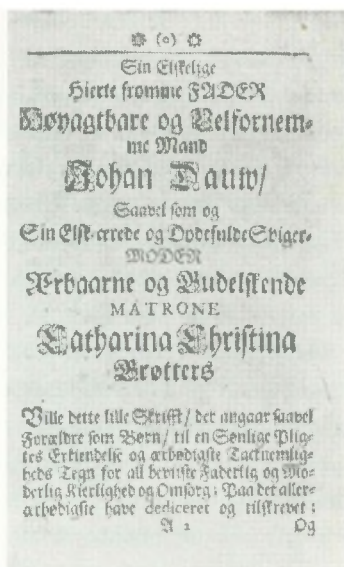
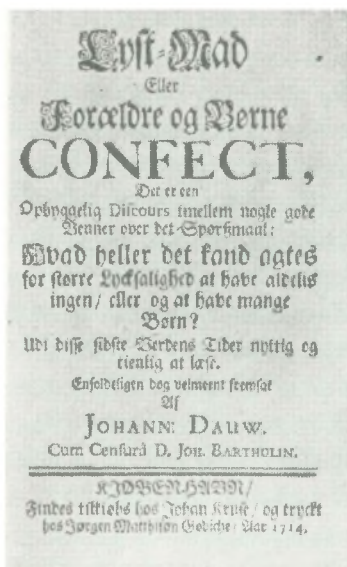
Peder Tidemand er vor første kendte præst i Herstedøster. Han blev immatrikuleret ved universitetet i Wittemberg i 1529 og kaldet til sognepræst i vor by i 1530–32. Menes død omkring 1577. Han var en lærd mand, der udsendte adskillige for-danskninger af hellige skrifter: »Dommernes bog aff det gamle testament,« f. eks. der blev »Prentet i Kiøbmenhaffin aff Hans Wyngaard« i 1539. Vi noterer at daabsfadet i kirken er fra 1550 og altsaa skaffet i Tidemands præstetid, der iøvrigt ligger paa overgangen fra katolsk til reformert tjeneste. *Hans Jensen Lollik* skal i 1584 have overtaget embedet. Ham stævnedes en bonde

Niels Hansen fra Risby fordi han havde bandsat ham. – De lutherske præster havde bevaret myndighed til at »løse og binde«. To dage om aaret, nemlig søndagen næst for jul og næst for paaske, var de egentlige til at lyse »ulydige i Band«, men bandlysningen kunne ogsaa foretages paa andre søndage »saatit som Behov gores«. Fremgangsmaaden var den, at de ulydige først blev hemmeligt advarede af præsten, hjalp dette ikke blev deres navn opslaaet paa prædikestolen, eller præsten advarede dem offentligt fra prædikestolen, bedredes det ikke endda, blev de i den treenige Guds navn lyste i band. De var da udelukkede af menigheden, saa at de vel endnu kunne møde til den almindelige gudstjeneste, men maatte ikke deltage i altergangen eller optræde som faddere eller vidner ved vielse. Hvis de derefter forbedrede sig, kunne præsten atter løse dem af bandet. Den bodfærdige maatte saa i menighedens paahor tilstaa sin synd, – stod »aabenbar Skrifte«, – hvorpaa præsten løste dem, ved at lægge haanden paa deres hoved og tilsige dem syndsforladelse.

Det var en uhyggelig magt, der gennem denne bandlysning var givet præsterne, og den gav desværre, eller naturligvis, kan man maaske rettere sige, anledning til meget angiveri.

Hans Jensen Lollik synes allerede afgaaet 1585. I sagen med den bandsatte bonde havde han ikke papirerne i allerbedste orden, og maatte, skønt bonden synes at have været en uheldig person, finde sig i at provsten og herredspræsterne forlangte af ham at han diskret skulle bringe sagen til afslutning ved at tage sin sognemand for sig paa en helligdag »førend Tjenesten begyndes« og absolvere ham.

Nu vælger sognemændene i de to forbundne sogne hver sin præst. Kongen maa træde imellem og beordre lehnsmænd og bisp til at beskikke hr. *Peder Madsen*, som beboerne i Herstedoster havde kaldet. Maaske er det den samme, der nævnes som præst i 1608–10 og betegnes *Peder Madsen Morsing*,

10. Titelblad og indledningsside til præsten Johannes Dauw's bog fra 1714.

og om hvem Resen skriver i sit Atlas Danicus: Det var ogsaa i dette Sogn, at den Hr. Peder Madsen fra Mors var Præst, som efter Djævelens Tilskyndelse hængte sig paa selveste 2. Pinsedag i Aaret 1610.

Efter denne noget tragiske begivenhed overtages embedet af *Peder Jensen* eller *Hansen Randers* († 1658), saa følger *Peder Pedersen Hersted*, hvis hustrus utroskab gav anledning til en stor herredstingssag, som vi senere skal høre om († 1676) og fra 1674 *Torben Christophersen Ledøje*, for hvis familiemedlemmer der findes en mindesten med latinsk indskrift opsat i kirke-taarnets vestside bag orglet. Og saa følger igen en navnkundig digter-præst, nemlig *Johannes Hansen Dauw*, der overtog embedet i 1707. Han udgav en del smaaskrifter af moralsk og nationalt indhold og blandt andet bogen med den ejendommelige titel: »Lyst-Mad eller Forældre og Børne Confect». »Det er»,

som han selv siger, »en opbyggelig Discours imellem nogle gode Venner over det Spørgsmaal: Hvad heller det kand agtes for større Lyksalighed at have aldelis ingen/eller og at have mange Børn? Udi disse Verdens Tider nyttig og tienlig at læse, Enfoldeligen dog velmeent fremsat af Johann: Dauw. Cum censura D. Joh. Bartholin. Findes tilkiøbs hos Johan Kruse/ og tryckt hos Jørgen Matthison Godiche/Aar 1714«.

I kirkebogen fra Dauw's tid er der anført visse begivenheder, som belyser menighedslivet.

1708. 2' Søndag efter H. 3. Konger blev Ingeborg Nielsdatter herudi Herstedøster Kirke for begangen Forseelse Contra 6tum præceptum (6. Bud) publice absolveret, og udlagde hun som Barnefader salig Magister Torbens 2 Børns Skolemester ved Navn Thomas Ottesen Bay.

1711 paa 17de Søndag efter Trinitas blev Jon Christensen absolveret af Provsten for uskikkelige Forhold med Skældord og andet mod mig.

Den 21. søndag p. trin. er det galt med Karen Hansdatter og det sjette bud. Hendes husbond Lars Christensen blev udlagt som forfører, og maatte stille en senere søndag i 1712.

1713 og 14 giver 2 paternitetssager; den ene syndige fader var en afdanket soldat, som tjente hos Lars Jensen og var bortrømt, den anden var en skomagersvend fra Brøndbyvester, som var til stede og maatte møde 3. søndag efter helligtrekonger i 1715. Saa kommer aabenbart en lang og fredelig tid. 1721 er det galt med Sidsel Halvorsdatter, som tjente Hans Pedersen, »Foged heri Byen«, hun har ladet sig besnære af en grenader, der tjente hos Christian Hansen.

Mere alvorlige ting noteres: Den 23. juli 1722 fulgte præsten saaledes en mand til Trippendal galge, hvor han blev hængt, og senere paa aaret d. 3die november blev Eiler Mogensen, en hugger, halshugget paa Trippendal og kroppen lagt paa stejle og hjul.

Naar tidens strengthed tages i betragtning er det jo kun faa skærmydsler, der i denne aarrække har vist sig saa alvorlige, at de maatte frem til aabenbar skrifte for menigheden.

I kirketaarnet paa vestvæggen bag orglet findes et par blykisteplader for medlemmer af slægten Dauw, og paa skibets nordvæg et lille epitafium opsat af efterladte born for præsten selv, der var født i København 1680 og død i Herstedøster d. 3. juni 1723 i sit 44. aar.

Næste præst er *Jacob Schröder* der tiltraadte 25. juli 1723 og døde 18. april 1732 i sin alders 53. aar, hvorefter han, iflg. en blyplade i kirketaarnet, blev »her nedlagt« af enken Thale Hans Daater. Hans kirkebogstid har de sædvanlige antegnelser angaaende det sjette bud, mod hvilket selveste sognefogden Niels Cort i Herstedvester har forbrudt sig.

1732 noteres: »Haver Hans Svendsens Hustru her i Byen ved Navn Maren Johansdatter udstaaet publice Skriftemaal, som har syndet mod 5te præceptum ved at kvæle sit Barn hos sig i Sovne«. Det var desværre ikke ganske ualmindeligt i ældre tider, at smaa born og spæde born blev ligget ihjel i sengen, hvor der skulle skaffes plads til adskillige familiemedlemmer. I Herstedøster kirkebog forekommer flere sager af denne art.

1724 fandt der igen en henrettelse sted paa Trippendal. »Den 4. December blev den grove og haarde Misdæder hængt udi Herstedøster Mark paa Trepandal og af mig ene fulgt til Retterstedet; han, saa haardnakket som han var, saa kristelig og gudelig blev han og endte sit Liv til Englenes Glæde og sin Sjæl til Frelse. Solideo gloria«.

Lars Bachevold var præst fra 1732 til sin død i 1743. Efter ham fulgte *Lauritz Lund*, der har noteret en sag om et forældrepar, som har ligget deres 13 uger gamle barn ihjel. 1747 tiltræder *Peder Lauritsen Schaltz*, der var præst lige til 1784. Han har faaet sin gravsten paa kirkegaarden vest for taarnet. I hans lange præstetid noteres adskillige 6te bud sager, naturen er svær at

holde i ave, selv for en nidkær præst. Ogsaa 5te bud sagerne med de stakkels smaa born, som ligges ihjel, optræder gentagne gange. »I 1753, kyndelmissedag blev Jens Borringholms lidet pigebarn begravet, som Natten til Mandagen tilforn blev funden hos Forældrene i Sengen, 5 Uger gl. Det blev synet af 3 Danekvinder, nemlig Jordemoderen Ellen, Jorgen Lunds Hustru og Adam Tambours Hustru, som alle sagde, at de med Ed vilde bekræfte, at det ikke havde ved Forældrene faaet nogen voldsom Dod«.

Ikke mindre end 8 misdædere føres til Trippendal galgebakke. Sagerne refereres kort saaledes:

1757. »D. 25de August blev 2 Misdædere hængte paa Herstedøster Mark fra Farum Sogn, nemlig Andreas Olsen og Christen Jensen, der begge havde gjort Indbrud i Bregnerøds Huse og stjaalet. Begge blev af mig fulgt til Retterstedet og døde i en blid og salig Tilstand, saa Himlen vist blev glædet ved disse Synderes Omvendelse.«

1758. »14. December blev en Væver fra Frederiksberg paa Treppendal 5 Gange »kniebt« og derefter med Økse afhugget Haand og Hoved, som med Kroppen blev lagt paa Stejle for sin begangne Synd, begangen mod en Dreng, han med en Økse havde ihjelslagen. Samme Synder glædede os alle vedkommende ved sin exemplariske Devotion, Beredelse og Endeligt, da han endte sit sidste Livsminut med sin Frelzers Navn paa Læberne; hans Navn var Altenstein.

1765. »D. 21de Febr. blev 2de Kvindemennesker henrettet fra Ledøje Sogn og Smørumovre By. Den ene var en ung Kvinde, som havde været med at dræbe sin Mand; hun blev knebet 5 Gange, Haand og Hoved med Krop sat paa Stejle. Den anden var Moder til den første, en gl. Kone over 70 Aar, som blev henrettet med Sværd og begravet i Herstedøster Kirkegaard. – Men Hoveddrabsmanden, Faderen, var bortrommet til Skaane straks efter, Gerningen blev aabenbaret«.

1766. »17. Juli blev en Delinkvent nomine Werner begravet i Trippendals Gallie Mark, som formedelst begangne Hestetyverier var idomt Gallien, og som denne Dag skulde være hængt, men blev funden død i Fængslet«.

1767. »30. April blev en Delikvent nomine Bendt Pedersen fra Smørum henrettet – – (Det er den ovennævnte hovedmand, som rømte til Skaane i 1765, man nu har faaet fat i) – Samme Misdæder døde i en sand Synds Bødfærdighed og Tro, var gammel 65 Aar«.

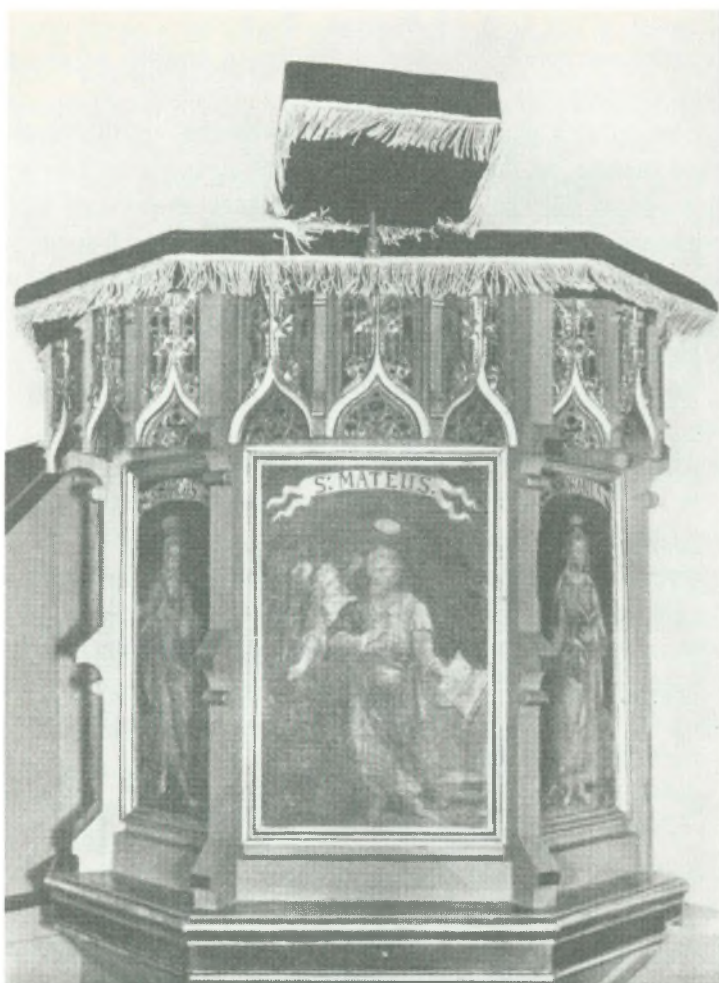
1767. »Torsdagen d. 4de Juni blev et Kvindemenneske fra Slagelse her henrettet med Sværd og begravet i Herstedøster Kirkegaard som havde født i Dølgemaal og dræbt sit Foster. Ølstykke Herreds Præster besørgede ved Hr. Uelitz hendes Præparation til Døden«.

Men i hr. Schaltz' præstetid forekom ogsaa en mere tragikomisk sag. I de kalenderoptegnelser den førstedeputerede i Danske Kancelli Bolle Willum Luxdorff forte fra 1770–88 anfores følgende:

»25. Febr. 1774. En vanartig Pige paa 10 Aar i Hersted-Øster anstiller Spøgerie, som Præst og Provst troer at være alvorligt«. Denne kuriøse historie vil imidlertid blive gemt til kapitlet om skoleforholdene i byen.

Da pastor Schaltz døde 1784, syg og gammel, blev embedet overdraget *Carl Christian Bentszen* i hvis embedstid den sidste henrettelse paa Trippendal forekommer:

»1791. Torsdagen den 3. Marts blev henrettet paa Trippendal paa Herstedøster Mark et skaansk Kvindemenneske, navnlig Inger Olsdatter, som paa sin Rejse fra Skaane havde lagt sig ind nogle Dage i et Vejhus ved Lundehuset i Gentofte Sogn og der i Dølgemaal født og dræbt sit Foster. Hun var nogle og 20 Aar gammel, blev halshugget med Økse og Hovedet sat paa en Stage. Men Legemet begravet paa Retterstedet. Præsten i Søllerød Hr. Christopher Nyholm paa Sokkelund Herreds

11. Prædikestolen i Herstedøster kirke. Den øverste del under gesimsen er rester fra et gotisk alter. Billederne af evangelisterne med deres tegn er fra c. 1700.

Præsters Vegne efter Malfikantens Begæring til Amtmanden præparerede hende i Arresten til Doden og modtog hende paa Retterstedet«.

Det er kun godt 150 aar siden disse barbariske straffemetoder var i anvendelse. Naar referaterne er medtaget her under beskrivelse af kirkens og præsternes historie, er det dels fordi præsterne var aktører i disse triste skuespil paa Trippendal galgelpads, dels fordi menigheden uden tvivl har været aktive tilskuere og vel ogsaa i kirken har modtaget formaninger om ikke at blive som en af disse.

Pastor Bentzsen efterfulgtes af *Jørgen Christian Svitzer* (1809–20), præsten, der plantede kastanierne paa kirkegaarden, og for hvem præstegaarden brændte. Han har sin sten paa kirketaarnets nordside ved siden af degnen Christian Pedersen Graver, der døde 1789, og som vi senere skal høre om. Uden videre omtale lader vi præsterne *Lorentz Andreas Hjorth* (1820–1825) og *Johannes Stein Zoffmann* (1825–59) passere, og naar dr. phil. *Marcus Andreas Tage Schack* (1859–62), der havde taget sin grad i Rostock og været præst ved Frelzers kirke i Kobenhavn, for han overtog embedet i Herstedøster. Han ligger begravet ved vaabenhusets østside.

Johan Christian Frederik Victor Melbye (1862–84) har uden tvivl været en enskelig præst af den gamle type fra »Noddebo præstegaard«. Zakarias Nielsen, for hvem Melbye jo var øvrighed, da han var lærer i Herstedvester, fortæller nogle træk, der kan belyse det venlige – skal vi sige grundtvigianske – samarbejde, som kunne opstaa i disse aar mod det 19. aarhundredes slutning. Nogle utilfredse forældre i Herstedvester havde klaget til provsten over at bornene i skolen havde det for frit. De syntes formentlig ikke at bornene lærte tilstrækkelige remser og fik disse banket ind med tørre tærsk. Klagen blev saa sendt fra provsten til pastor Melbye, der aflagde visit hos Zakarias Nielsen: »Ikke kunde jeg forstaa, hvad der gik af den gamle, venlige

Pastor Melbye, da han en Søndag kom vandrende til Sogns og med en beklagende Hovedrysten tog et stort Brev frem af sin Brystlomme. Ja, kære Ven«, tog han fat og slog efter gammel Vane en Arm om mig, »jeg er ked af, at jeg maa bedrove Dem; men Provsten har sendt mig et Dokument, som jeg skal erklære mig over – her skal De se«. Vi stod paa Pladsen udenfor Skolen. Jeg bredte Arket ud for mine Øjne og læste de bekymrede Fædres Klage: Eftersom Børnene i Herstedvester Skole havde saa frit Spillerum, at de dansede paa Borde og Bænke og ikke kendte til anden Undervisning end Bragesnak og Kæmpeviser, medens de fik Lov til at pleje deres Frihedslyster i den Grad, at de store slog de smaa baade blaa og blodige, saa tillod man sig allerærbodigst at bede den høje Skoledirektion om at drage Omsorg for o.s.v.

Jeg saa vistnok ikke rigtig glad ud, da jeg med rystende Hænder lukkede Arket sammen; men den gamle Præst smilede: »Nu skal De se, kære Nielsen, hvad jeg erklærer«. Dermed tog han Arket, rev det i Stykker paa kryds og tværs og lod Stumperne flagre som hvide Sommerfugle ud over Gadekæret. Hvordan Pastor Melbye slap fra den Erklæring, ved jeg ikke, men jeg horte aldrig et Kvæk mere om den Sag«. –

I Melbyes tid opførtes den nye præstegaard i 1864, som allerede omtalt. Den er hvilkalket og med skifertag.

Saa holdt musikken sit indtog i præstegaarden med pastor G. C. K. *Schioler* (1884–1911). Det var en præst, der elskede l'hombre, toddy, og god musik. Det var i hans tid, min far kom til skolen i Herstedøster, og jeg tror, de to embedsmænd havde et forstaaende og godt samarbejde. Undertiden, naar far kom i præstegaarden om lørdagen, for at træffe aftale om søndagens salmenumre, var *Schioler* kommet lidt bag efter med sine forberedelser, og bad derfor far om stof til søndagsprædiken, men han var iovrigt selv en god taler. Interessen for kirkegang var minimal hos bønderne, og det skete, at slet ingen

modte om søndagen til tjenesten; derfor havde præsten den praktiske aftale med far, som jeg allerede har omtalt, at et tegn fra kirkegaardsgærdet gav besked om, at Schioler kunne blive hjemme, og saa helligede præstefamilien og dens gæster sig den ædle musik. Husets datter var den fremragende klavervirtuos Augusta Schioler, hvis søn Victor har gjort vort land saa megen ære. Sønnen Axel var violinist, og blandt gæsterne var f. eks. komponisten Victor Bendix, der en tid havde en træbarak staaende i byens udkant, – heri dyrkede han klaver og komposition. Efter Schioler blev *H. C. Pedersen* præst i 1911 og ved hans bortgang i 1930 blev embedet overtaget af Viggø Houmand, som i 1934 blev forflyttet til Ordrup. Derefter har Castor Brisson været præst i Herstederne.

Det er jo kun de ydre linier og data for kirkelivet og moralen, som er trukket frem. Om »Hjertets skjulte Anelser«, som det hedder i bryllupsritualet, ved jeg ikke meget. Naar kirkeværgen i 1860erne lavede kyllingebure og karlesenge af det gamle gotiske alter i Herstedvester kirke, maa vi ikke blot kalde ham en barbar, – han gjorde det for at skaffe kirken et nyt og i hans øjne bedre smykke. Viser kulturen fremgang eller tilbagegang gennem en saadan handling. Er det ligegyldighed overfor det historisk overleverede og religionen, naar karle og drenge en periode i forrige aarhundrede brugte kirkedøren i Herstedøster som et kært maal ved klink-spil. Frigørelse for religionens tvang var det næppe. Men naturligvis er vi i nutiden befriet for tunge skyldfølelser, der maatte besvære livet i ældre tider. Og naturligvis er vort aandsliv mere bevidst, end det, der blev banket ind som remse i fortidens ungdom.

12. Stenarten som Frederik II' satte over »Rytterskolerness« dor.

III. SKOLE OG DEGNE

Den danske folkeskole kom meget sent til blomstring. Vi skal langt op mod vor egen tid, for der finder en virkelig undervisning sted i landsbyskolen af kvalificerede lærerkræfter. Endnu saa sent som i 1860-70erne kæmpede min bedstefar med fortvivlede ydre skoleforhold i Herstedvester. Hør, hvad han skriver om sin entré i byen: »Skolen – en af Frederik d. Fjerdes – ligger omtrent midt i Byen. – Forfaldent og snavset var der baade inde og ude, – fugtig og usund var Boligen, saa fugtig, at vi om Efteraaret kunde stryge Vandet af Væggene med vore Hænder. – Af Undervisningsmidler var der saa at sige ikke andet end nogle Tavlestumper og en Bunke fedtede »Visdomsbøger« fra sytten Hundrede og jeg ved ikke hvad. Til en Begyndelse tegnede jeg selv med Farvestifter et par store Vægkort. – Skolen var vrimlende fuld af Born. Ældste Klasse fik mig til at stejle, da den mødte frem med Balles Lærebog. Balle –! – I mit Kateder fandt jeg en gammel Rebtamp, som ved sine flossede Ender vidnede om, at den havde været med

i mangen haard Dyst; – I 1871 naaede jeg den Ære – jeg kan ikke tilføje glæde – at staa som Enchersker over 130 Under-saatter. Af disse sogte omtrent 80 ældste Klasse; men da der ikke paa Bænkene var Plads til dette Tal smaa Bagdele, maatte jeg stadig stille nogle Elever med deres Boger og Tavler ved Vindueskarmene.

130 elever til en enelærer. 80 børn i een klasse, samlede i en lille, lavloftet skolestue. Og sogneraadet sagde stadigvæk »Det gaar nok, vi vil Pokkers nodig bygge«. Forholdene har ikke været meget bedre, da far i 1888 kom til Herstedøster. Det har været strenge arbejdsvilkaar for disse tiders dygtige lærere, der netop var saa grebet af den aandelige rejsning, som gik over landet, og som bl. a. manifesterede sig i oprettelsen af hojskoler, ungdoms- og gymnastikforeninger, skytteforeninger, foredragsforeninger og begyndende oprettelse af folkebiblioteker ogsaa paa landet. Det var en pionerernes tid indenfor folkeskolen, en tid, der helt brød med de gamle degne- og skoleholder-traditioner, hvor fattigdommens forfald, uduelighed, drik og dovenskab desværre saa ofte var egenskaber, der karakteriserede skolens ledere. Fra bispevisitatserne kan vi hente et par udtalelser om tilstandene:

Efter visitatsen 1776 i Gyrstinge (Soro amt) noterer biskop Balle: »Hoben af de Voksne var meget maadelig – Skolebørnene fandtes meget slette og kunde ej engang læse i Bog. Her duer hverken det ene eller det andet. En af Skoleholderne fik offentlig Irettesættelse, som højlig behøvedes«. – Ved visitatsen d. 30. juni 1792 fremkom bonderne sammesteds med en klage over skoleholderen. Bispen maatte sande, at det stod sløjt til: »Skolens forstyrrede Tilstand overgaar alt, hvad man kan forestille sig. Væggene er ituslaaede, Vinduer og Døre borte, Gulvet ligger opfyldt med Honseskarn – – o.s.v.«.

Amtmand Stemann bærede i 1802 og 1803 Fjenneslev (Soro amt) med sin nærværelse og konstaterer: »Skolestuen i Fjennes-

slev var indrettet til Stadsstue for Skoleholderen og tom for børn. Skolestuen i Alsted var opfyldt med Gaasebænke, Kyllinger, Kornsække, gl. Indbo, Røkke o.s.v. saaledes at den snarere lignede et skident Udhus end et til Ungdommens Undervisning bestemt Værelse, og Skoleholderen undskyldte sig med, at da Skolen ikke besøgte, havde han saaledes indrettet sig«.

Det er et par temmelig grelle eksempler paa skolens stilling i landsbyen, men der kan desværre nævnes mange andre, som viser, dels hvor elendige selve skolebygningsforholdene var, dels hvor uduelige skoleholderne maatte vise sig at være som ofte ganske ustuderede mennesker, og dels hvor økonomisk slet en stilling, der var givet disse ungdommens opdragere.

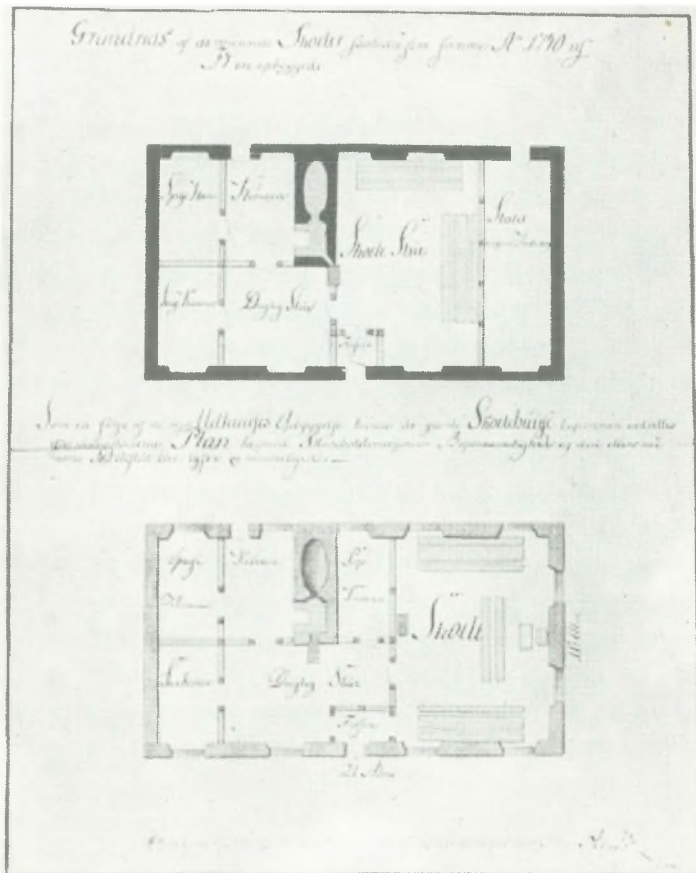
I den gamle landsby før 1800 var præst og degn de fine klerikale embedsmænd, medens skoleholderen betragtedes som en mere inferior person.

Degnen skulle bistaa præsten med kirkearbejdet og læse med ungdommen en gang ugentlig i hver af pastoratets byer. Om egentlig boglæsning var der dog ikke tale. Degnen »katekiserede« over Luthers katekismus og indterpede skriftsteder og lignende. Der er imidlertid mindst ligesaa mange historier om degnenes umulighed, som over skoleholderne – Hølbergs Per Degn i salig ihukommelse. Der herskede tit stort fjendskab mellem de tre personer, som dannede landsbyens kleresi, og navnlig var der ofte bitter stemning mellem præst og degn, der begge ønskede at hævde sig som standsperson.

Degne- og skolehistorien for Herstedøster sogn er i det store og hele ret fredsommelig, skønt der forekommer stridigheder og afvigelser fra lovens rette vej.

Historien begynder omkring 1680 da Carsten Eskildsen var degn. I sine ældre aar havde han en »Substitut« til hjælp, og denne mand har muligvis givet sig af med skolehold for børn, hvis forældre ønskede poderne undervist.

Ved ggl. resolution besluttede Frederik den Fjerde den 28.

13. Kaptejn Recke's tegning fra 1792 af en rytterskole før og efter ombygningen (Rigsarkivet).

marts 1721, at der i hans 12 rytterdistrikter skulle opføres skoler. Forud for denne bestemmelse laa et mangeaarigt arbejde for forbedring af skolevæsnet – Frederik den Fjerde var i nogen maade en foregangsmand, eller ønskede at være det. I henhold til den kongelige bestemmelse skulle opføres 240 skoler over hele landet, et betydeligt skridt i retning af et ordnet skolevæsen, men systemets svaghed viste sig at være mangel paa

kvalificerede lærerkræfter; først langt senere blev man helt klar over denne brist og begyndte anlæget af seminarier.

Man mente længe, at det kunne være godt nok at indrette skolerne i ældre gadehuse og kirkelader, men kongens bestemmelse gik ud paa, at der skulle opføres nye grundmurede huse. I Københavns distrikt opførtes ialt 19 skoler, herimellem Herstedvester og Herstedøster. De blev fuldført inden 1725, og det var murmester Lauritz Eriksen, der havde opførelsen i entreprise i henhold til kontrakt af 23. januar 1722. For hver skolebygning fik han 550 rdl. Efter et overslag, udarbejdet af landmaaler Planitz, der opførte skoler i Jylland, skulle bygningerne være 21° lange, 12° brede og 4½° høje indtil under bjælkerne. De nye skolehuse opførtes efter samme model og indførte saa at sige arkitekturbegrebet i landsbyen. Næst efter kirken blev disse nye stenhuse i deres pyntelige udførelse det fineste hus. Oprindeligt havde de afvalmet tegltag, der sluttede nedover en meget kraftig gesims med en vældig vulst. Vinduerne havde blyindfattede ruder og skodder. Døren var rundbuet og over den blev indsat en stenplade med inskription. Stenen blev leverede af Heinbrodt paa Kongens nytorv. Indskriftens første del var paa latin og fortalte om at kongen havde ladet opføre saadanne 240 skoler. Derefter fulgte et vers af Fr. Rostgaard:

Halvtredsindstyve Aar, Gud, har Du mig opholdet,
Al Sygdom, Kriig og Pest mig intet ondt har voldet,
Thi yder ieg min Tack og breder ud Dit Navn
og bygger Skoler op de Fattige til Gavn.
Gud, lad i dette Værck Din Naades Fylde kiende.
Lad denne min Fundatz bestaa til Verdens Ende,
Lad altiid paa min Stool een findes af min Æt,
Som meener Dig Min Gud og Disse Skoler rätt.

Inde fandtes en skolestue med tarveligt fast inventar. Desuden en lille lejlighed til skoleholderen, og en beskeden stald. Der var murstensgulve, væggene var pudsede og hvidtede.

Bræddeloft. Der skal oprindelig ogsaa have været indskrifter over dørene inde i skolehuset. Over spisekammerdøren saaledes:

Lyster du Postey og Tærter,
Udaf sligt vi intet har,
Landsby-Rætter, Kaal og Ærter
Staar udi hvert andet Kar.

Det har der jo nok været en hel del om, naar man tænker paa, hvad skoleholderen fik i gage. Ved skolernes oprettelse sattes lønnen til 24 rdl. aarlig, desuden naturalier i form af 2 skovlæs brænde, 1 læs tørv for hver 20 tdr. hartkorn, 1 lispund hø og 1 lispund halm af hver tønne hartkorn, samt fri græsning paa byfælleden til 2 køer og 6 faar. Husmændene skulle betale 1 mk. aaligt for hvert skolesøgende barn.

Herstedøsters første skolemester hed *Johan Castan Weisser*. Han var ung student og havde muligvis først virket som degnen Eskildsens substitut; han blev i 1721 viet til dennes datter Kirstine. I 1721 sørgede han selv for lokale til skolestue, men allerede aaret efter er formentlig det kgl. skolehus blevet opført. Han var kun kort tid i byen. Allerede den 1. april 1724 forlader nemlig hans efterfølger *Axel Steenberg*, som ogsaa var student, kaldet, og efterfølges af en ustuderet mand *Joseph Pedersen*, der holdt ud til sin død i 1742. Den gamle degn Eskildsen døde i 1730, 80 aar gammel. Hans efterfølger student Jens Thrane var ikke rigtig heldig, – holdt for meget af flasken; han døde 42 aar gammel i 1742.

Den 26. juni 1740 var biskop Peder Hersleb paa visitats i Herstedøster. Ungdommen fra Herstederne var modt ved denne lejlighed. Bispemærker bl. a.:

»Der var smuk Ungdom, i Tallet 198: temmelig vel ovede. Tvende Scholeholdere, af hvilke den ene blev advaret for Drukkenskab og Skiødesløshed. Degnen ligesaa. Præsten er hurtig, og gior sig Fliid i sit Embede. Havde alting i god Orden og Rigtighed«.

Hans Holm var skolemester i et aar til 1743, da han byttede embede med *Jens Lundgaard* i Herstedvester, som dog døde 3 aar efter af en »hidsig Sprinkel- eller stærk Pletfeber, som græserede i Byen«. Han blev kun 32 aar gammel og efterlod sig hustru Anna Margarete og to døtre paa 4 og 9 aar, samt en søn paa 5 fjerdingaar. Hans dødsbo, der taxeredes til 28 rdl. 2 mk. 6 sk., giver ret god forestilling om, hvad et saadant lærerhjem bestod af ved midten af det 18. aarhundrede.

»I Sengekammeret: en Kuffert med Sælskind overtrukket, et lidet Feltbord. I Dagligstuen: 1 jernbeslaet Skrin med Laas og Nogle, 1 liden Dragkiste paa Fod med 3 Skuffer, 1 Tebord, 1 rundt Slagbord, 1 gammel Lænestol, 2 gl. højryggede Guld Læders Stole, 2 gl. Ryslæder Stole, 1 lidet Spejl, 4 smaa Stykker, 1 udtrukket Himmel Fyrre Sengested med Bøgestolper, 1 grønt Særses Omslag bestaaende af 3 Stykker, en Kappe og et Tæppe, 1 Ulmerdugs Overdyne af røde og blaa Render, 1 blaadigres Underdyne, 1 gl. do., 1 blaadigres Hoveddyne, 1 do. Hovedpude, 1 Ulmerdugs do. og 1 Ternings, 2 Par Blaalærreds Lagner, 1 Blaaarns Bygkorns Dug, 20 Stk. Drejls Servietter, 1 Horgarns Pudevaar, 2 gl. Kattungsgardiner. I Køkkenet: 1 stor Ørebolle, 1 Spand med Jerngreb, 1 liden Skammel, 1 Hakkebrædt, 1 liden Træfod, 1 Ildtang, 1 Messing Lysestage med Jern Lyse Voks. I Spisekammeret: 1 Halm Gryntonde, 1 lille Anker, 1 lidet Tondelad, 1 liden Karstol, et Par gamle Kokke Knive, 1 liden Tinrække, 1 rødt Krus med Tinlaag, 5 Sten Tallerkener, 1 Tin Tepotte, 1 gl. The Kedel, nogle umage Kopper, et Dorfts Trug, 4 Tinskeer, 1 Kokken Økse og enkelte andre Smaating. Endvidere fandte 1 sort Klædes Klædning, bestaaende af Kjole, Vest og et Par Plydses Bukser, 1 gl. brun Klædning, 1 forslidt Vadmels Kasseking, 1 Par gl. Skindbukser, 1 sort Klædes Kasket, 1 Par Stovler, 1 op-pudset Vest. Af Boger fandtes Løskers Katekismus, 2 Franckes Prædikener, 5 smaa Boger og 1 Salmebog defekt, 1 Missions

Bibel, i Systema Schertzen, i Index Torsani. Ingen Kor eller Faar«. – Man kan efter denne Beskrivelse temmelig godt forestille sig det lille hjem i Skolen og se skolemesteren i kjole og kasket. Forholdene har jo været beskedne, og navnlig imponeres man ikke af skolemesterens bibliotek. – I 1744 fik Herstedøster en degn, der holdt ud i 45 aar. Det var en meget selvbevidst mand *Christian Jensen Graver*. Han var student og havde nogle aar været skoleholder i Steensby ved Vordingborg. I løbet af sin lange degnetid havde Graver en del kontraverser med baade klokker og graver, skoleholder og præst. Allerede det første aar kom han i klammeri med klokkeren i Herstedvester angaaende dennes rettigheder og pligter. Sognepræsten Laurits Lund kunne ikke forlige de to parter, og provst Dorscheus fra Ballerup maatte mobiliseres. Klokkeren Peder Jensen havde tilladt sig at staa ved siden af degnestolen i kirken, for at modtage menighedens gaver paa offerdagene. Graver mente ikke han havde ret hertil, og provsten afgjorde sagen ved at forbyde klokkeren plads i koret og ved degnestolen »dog er han ikke forbuden at staa paa et andet sted og i en anden stol i kirken og *der* at modtage, hvad menigheden godvilligen vil give ham«. Konkurrencen om offerpengene har været haard. Forinden vi beretter videre om de klerikale stridigheder, skal det nævnes at nye skoleholdere fulgte i hurtig rækkefølge. *Hans Jonassen* 1746–47, han var student, svoger til pastor Lund, og havde i 8 aar studeret til præst. Han fulgtes af *Lorents Pedersen Holst* 1747–51, som var student fra Trondhjem skole. Den 11. maj 1750 visiterede Ludvig Harboe og noterede:

»Hr. Peder Schaltz prædikede over 2.Tim. I, 12. Nogle ibland de unge havde icke lært den Lille Catechismum accurat. Ellers god Læsning i Bog. Mange af de voxne vidste ret at svare, og med Forstand at giøre Reede for sig«.

En lille episode krusede sindene allerede mandag den 25. mai 1750, fjorten dage efter visitatsen, da klokken i Herstedvester

14. Den gamle skole i Herstedøster omkring 1875.

kirke lod sig høre om eftermiddagen, og fik baade præst og degn i Herstedøster til at lytte. Det var klokkeren Lars Jensen, der tilkendegav, at bønderne red sommer i by. Desværre stod der i Christian den Sjettes lov, at det var forbudt bønderne at ride sommer i by »hvorved Gud fortornes, og bonden ruineres«. Nu var ganske vist Chr. VI død, men der var alligevel grænser. Degn Graver begav sig straks af sted og spurgte klokkeren, hvad det dog var han foretog sig. Men denne svarede, at saadan havde man jo altid i gamle dage hilst sognets folk velkommen hjem fra sommerridning. Sagen gik derefter til bispens, og den stakkels klokke maatte: 8 Dage i Blaa Taarn, straks udflytte af Kirkens Hus, og fik Paabud om ikke oftere at røre Klokkerne. Da degnen ikke kunne skaffe en anden klokke, fik han lov til at beholde den uheldige Lars Jensen.

Næste skoleholdere var *Niels Michelsen Harder* 1751–55 og *Jochum Pedersen Holzberg* 1755–60. Begge var studenter. I an-

dragender om et embede som degn anfører Holzberg bl. a. at han »... kan ikke subsistere ved dette knappe Levebrød, thi hvor indskrænket min Levemaade er, saa knap dog mine Indkomster kan strække til, endog til at bestride det allernødvendigste til Livets Ophold med Øl og Brød, lidet Sul, mindre til Klæder . . .«. Pastor Schaltz og degnen Graver kunne slet ikke sammen. I 1757 beklagede præsten sig til bispem bl. a. over følgende herlige episoder mellem de to »embedsmænd«. Præsten havde ligget i sengen i en 8 dages tid med »Flugt-Feber« (flyve-gigt), og hans nabopræst havde lovet at overtage altergang og gudstjeneste om søndagen i Herstedvester. Schaltz sendte nu med bud 2 flasker altervin hen til degnen og bad denne tage flaskerne med til nabokirken. Graver ville imidlertid ikke uden videre finde sig i at være bud og krævede en skriftlig anmodning, – det var uhørt, at han skulle bære dem til annekset, og desuden frygtede han, »at Vinen skulde ved den stærke solvarme gaa i Arbejde og Flaskerne springe«.

I 1760 fik byen sin 10. skolcheholder i løbet af kun 40 aar. Det var en god og hyggelig mand, *Christian Karsten Busch*, der havde teologisk embedseksamen.

Og saa 1774 gik det store sus gennem stuerne i Herstedøster. Konerne har ordentlig snakket og mændene har stroget skægget og betænksomt spyttet langt. Pastoren, hr. Schaltz har været lige ved at komme i klemme. Hør ham berette om begivenheden i et brev til Ludvig Harboe:

»En meget sølsom forunderlig og derhos meget skræksom Begivenhed holder jeg baade fornødent og for mig efter skyldigste Pligt at andrage for Deres Højærværdighed, som er følgende: Hos en Bomand i Hersted Øster Sogn og By, Nom: Ole Christensen har paa lang Tid ytret sig et Slags Djævelskab, hvorover er vel spargeret med anden Snak, hvorpaa jeg ikke har villet regardere for ej baade at exponere mig selv eller styrke den grove Almue i deres Overtro. Men da Virkningerne

paa nogle Dage deraf bliver alt haardere og skadelige for de stakkels Folk, som begge er stræbsomme og lever uforargeligen, men trues med den visse Ruin, om bemeldte Onde længe skal vokse. Altsaa har jeg begyndt at tage mig af Sagen saa vidt muligt at hemme, dels med alvorligen at anbefale Manden med samtlige i sit Hus at holde sig flittig og andægtig til Gud med Bøn og Sang at tiltale den Guds forbarmende Hjælp i deres stræbsomme Omstændigheder, og selv agte ved Guds Naade paa Sondag Dom./i Fasten at gore offentlig Bøn af Prædikestolen derimod, som og at opvække Menigheden at tage Eksempel af slig en Husplage til at vogte dem for med Eder og Banden at kalde paa Djævelen, som desværre er en alt for gængse Last i blandt den grove Almue paa Landet, hvilket mit Foretagende altsaa jeg haaber ikke, at Deres Højærværdighed skulde faa noget at befale imod. – – – At anføre nogle af Virkningerne ud af bemeldte Djævelskab, som er Vidner nok paa at være sket i Stuerne, da ses Linned i Mængde at være revne og plittede, og Sengene, saasnart Folkene er oppe, straks at blive besmittede med deres Ekskrementer lig Menneskers, Tappe tages af Øltonden, Maden fortæres hurtig ved Bordet og Øser og Kar og Gryder paa Gulvet. Rug tages af Bagerovnen og kastes rundt omkring, Melet hældes af Tønder og Deigtruget, naar de vil lave til at bage med flere skrækkelige og skadelige Virkninger, og det forunderligste i dette, at ingen kan se, hvem der gør det uden en liden Pige, gammel 10 aar, de har taget til sig som et fattigt fader- og moderløst Barn, der kan se det og oplyste baade i hvad Gestalt, hun ser det som og, hvor dette Onde er og findes i Stuen. Hr. Provst Aagaard og jeg mød Skoleholder Busch gik i forrige Uge derover for baade at eksaminere den liden Pige saa og i Forventelse om nogen af de tilstedeværende kunde se og fornemme noget, men ingen uden bemeldte liden Pige saa noget, men hun pæget med stor Angst og Frygt snart hid, snart did og sagde: Nu sidder han

paa Sengen, i Vinduet, nu paa Kanten af Gryden og spiser, og samme Barn beretter, at hver Gang, de holder Bon, sidder den Onde paa Bordet og ler, ja, truer Barnet med videre jeg ikke vil opholde med at læse. Alle disse Virkninger har jeg tilmeldt Amtmanden og ladet den ynkværdige Mand selv overbringe mit Brev, som og fremviste et og andet af Linnet, som aldeles var revet og spoleret for dem. – – Hvad Anstalt derimod af verdslig Øvrighed vil gores er mig endnu ubevidst. Men /: som meldt er:/ har jeg pligtskyldigst og villet tilmelde Deres Højærværdighed denne Tildragelse. Skulle dette Onde vedvare, holdt jeg det nødvendigt, at der og i nærmeste Kirker burde gores Forbon. Herren den barmhjertige Gud, hvis Domme er uransagelige, lade os ikke i Fristelse, men fri os baade for det onde og den onde. Jeg slutter da med al Velsignelses Overrønskning og henlever i Højagtelse.

Hersted Øster d. 18. Febr. 1774.

Deres høje
højædle Højærværdigheds
underdanige og ringe
Tjener Peder Schaltz«.

Ogsaa provsten hr. Aagaard maa udtale sig – tilsyneladende paa opfordring. Han skriver den 4. marts 1774 til bispen:

»Da jeg Torsdag den 10. Februar var i Herstedoster for at communicere Hr. Schaltz det højærværdige Sakramente, og en Gaardmand kom i Præstegaarden særdeles for at klage sig for mig, gik Hr. Schaltz og jeg hen i Gaarden, hvor da alene hørt, hvad der blev berettet. Da jeg kom tilbage til Præstegaarden, bad jeg Hr. Schaltz i manges Paahor, at han for at erfare om herudi maatte være Bedrageri, vilde angive Sagen for Amtmanden med det expresse Tillæg intet at melde om, hvad Barnet berettede, men alene, hvad der blev sagt af de

fornuftigste iblandt øjensynlige Vidner, uden at jeg i mindste Maade bad ham at melde noget Spøgeri i Historien, thi det vilde komme an paa Forhøret, og dersom jeg med Vished havde troet, at saadant var derudi, ved jeg ganske vel, at det først og fremmest for Deres højædle Højærværdighed burde meldes«. – Som det vil ses søger provst Aagaard at gardere sig bedst muligt. Den verdslige myndighed maa vist ret hurtigt have faaet sagen opklaret og paavist, at det var det kære plejebarn som præsterede det generende spøgeri. Hvad der videre blev af sagen og barnet ved jeg ikke, men den enfoldige skoleholder Christian Karsten Busch maa have været temmelig kompromiteret, da der blev udgivet skillingsviser om ham og spøgeriet.

Schaltz omtaler dette i et nyt brev til bispem, dateret 17. mai 1774: »Jeg insinuerer ellers og herved allerydmygst efter Begæring og Tilstændelse de ret grove og spottende Viser, der i det saakaldede Spøgeri er udspreedt over alt, saa at ikke alene læses men og synges af den grove Almue. Deres Højærværdighed vil deraf selv erfare, hvorledes /: som man maa undre sig over:/ adskilligt er og bekendtgjort, som dog burde være fortiet at komme i Tryk, der dog af deres Forfattere ikke sigter til andet end at spotte med Religionens Sandheder og dens Kerne. Især ynkes jeg saavelsom Provsten over den uskyldige Skoleholder Busch, der efter 14 Aars Tjeneste med al Flid og Flittighed saa skal angribes paa sit gode Navn og Rygte, og paa Livets og Forstandens Tale, med slige Beskyldninger, som Sagens Udfald til visse i alle sine Punkter og Klausuler at være idel løgnagtige, og uagtet han allerede ved Tinget er af baade Manden og Konen i alle Maader erklæret uskyldig, som jeg af alle Vidnerne horer, erfarer jeg dog i Dag, at der paa forstkommende Tirsdag skal anstilles i Skolen Forhør, hvor Skoleholderen selv skal svare paa Spørgsmaal, som han personligen for Retten ikke for Sygdoms Skyld kunde møde. Gud give, at ikke skulde han faa bedrovelige Folger den eller de til Samvittigheds Byrde,

15. Birte Ole Jens' købmandsforretning omkring 1912. Beliggende syd for den gamle skole. Nedrevet 1914.

som aarsager sligt, da det arme Menneske er endnu ikkun skrobelig i sin Forstands Kræfter og kan ikke taale fast at tale om den Sag! NB. Viserne er Skoleholderens, der af hans Hustru er mig leveret, da hun for Mandens Grubleri og Skrobelighed har sagt ham at være opbrændte«. –

Det er et forbistret knudret sprog præsten skriver, men han synes altsaa at have snoet sig ud af affæren, medens den stakkels skoleholder er blevet syndebuk. Viserne har jeg desværre ikke kunnet finde. Da Bolle Luxdorph, som før anført, har gjort antegnelse om sagen, har jeg naturligvis haabet paa at finde dem i hans 3 binds samling af skillingsviser, men de var der ikke.

1776 søgte Busch et degnekald uden at opnaa noget. Først omkring 1779 fik han et godt embede som kordegn og skoleholder i Køge. 80 aar gammel døde han 1808 og blev jordet paa Køge kirkegaard. Man bemærker, at degn Graver har

holdt sig udenfor spøgeri-historien. Formodentlig har han gnedet sig i hænderne, da det gik galt. 1772 havde han et nyt sammenstod med sin gamle fjende klokkeren Lars Jensen, der beskylder degnen for at denne vil fratage ham ringningen og husly i kirkens hus. Klokkeren faar læst og paaskrevet. Graver anfører bl. a. følgende ramsaltede karakteristik af den gæve klokker: »fordi han har forsomt ofte at ringe og vente sig til ved Roskilde kro og paa landevejen at tigge penge alene til at drikke op og derfor ofte i 2–3 dage forsomt at ringe«.

Busch blev efterfulgt af *Christian Jensen*, men han forflyttedes til et degnekald i 1785. Saa fulgte *Th. Ejuarsen*, der blot blev eet aar i embedet, og saa »løb bort fra skolen«. Endelig fik man saa igen en skoleholder, som blev i embedet. Det var *Johan Christopher Simonsen* (1786–1814).

Gamle pastor Schaltz plagedes mere og mere af sin gigt og sit fjendskab med degn Graver. Med besvær bevæger han sig med stok og klager i et brev: »Degnen har aldrig hort eller set til mig i min svaghed, skont han bor straks ved min Gaard«. 1784 fik Præsten Carl Christian Bentzen som kapellan, og denne kan den 18. januar 1786 meddele biskop Balle, at Schaltz' gigt og hævelse i fødderne var blevet hans helsot, venstre fod var opsvulmet overmaade stort og pludselig, og det gik over til koldbrand, som endte den saliges smerte.

Kort efter gav ogsaa Graver op – maaske har han manglet nogen af skændes med –, men i alle tilfælde var han for gammel. 1787 forlod den 83aarige ilding embedet og flyttede til en datter, der var gift med en hofskytte i Hjortespring. Han døde 25. januar 1789 og blev begravet i Herstedoster, hvor hans gravsten er opstillet paa nordsiden af kirketaarnet. Han havde været sognedegn i 44½ aar. Næppe tre maaneder efter hans død nedlagdes degneembedet, maaske som det første i Danmark, og pligterne overfortes til skoleholderen, saaledes at dennes elendige, økonomiske forhold derved forbedredes.

Simonsen, som blev en mere betydelig mand i byen, end de tidligere skoleholdere, fik gørnemført en del embedsforbedringer. Allerede i 1786 ved udskiftningen gik den frie græsning over til at blive et fast jordlod paa 3½ tdr. land. Efter reskriptet af 3. april 1789, hvorefter degneembedet blev nedlagt, blev degneboligen solgt, og skoleholderen fik titlen kirkesanger. Forskellige økonomiske fordele blev opnaact.

Det var biskop Balle, der gik ind for degneembedernes nedlæggelse til fordel for skoleholderne. Skolen var igen i støbeskeen. 1789 nedsattes »Den store skolekommission«, – man fristes til at drage paralleler med »den store Landbokommission«. Et af kommissionens første resultater blev oprettelse af et seminarium paa Blaagaard for uddannelse af vordende lærere.

Simonsen har opgjort sit embedes indkomster paa dette tidspunkt til 116 rdl. 4 mk. 15 sk. Men, der er nogle faste udgifter: Enkekasse, øl og brændevin til bonderne, naar der betales tiende, eller køres brændsel, forsikringer, m. m. saa han mener den samlede indtægt maa sættes til 96 rdl. 4 mk. 14 sk. aarlig. Han havde lyst til at drive landbrug og købte 3 tdr. sædejord i marken; 1796 søgte han laan til et udhus paa dette jordstykke. 1814 gjorde han det vovelige spring fra skolehuset til landejendommen. Det gik ham godt i nogle aar, men han døde dog i stor fattigdom 1842, 83 aar gammel.

Den 20. januar 1800 blev almindelig skrivning indført som fag i Herstedøster skole: »Vor gode præst vil give papir, hvis forældrene ikke vil anskaffe det«, skriver Simonsen, »Kære, søde Glæde, der lever af Bevidstheden om at ville gavne, skal være alle deres saa og mine være! O, min og alles Fader! Giv din Velsignelse hertil! Du, som har forlenet mig Villien til at gavne, forlen mig og Evne til virkelig at kunne dette«. Dette sidste ønske kan maaske nok siges at være paa sin plads, naar man horer, at en velvillig præst har maattet attestere: »Hans Skrift er vel læselig, selv om den kunde ønskes bedre«.

Biskop Balle visiterede i 1800: Børnene i Herstedøster Skole svarede skønt, med Forstand og Færdighed. Ligesaa af Katekismus. De havde god Kundskab i den bibelske Historie. De læste godt i flere Bøger, saasom Visdomsbogen, Rochows Børnevenden, Rønnes Læsebog og fattede Meningen deraf. De regnede og skrev alle. Ogsaa havde de lært Salmer af den nyeste Salmebog«.

Peter Nielsen var lærer fra 1814 til sin død 1852. Biskop Münster visiterede d. 11. oktober 1820 og udtalte sin tilfredshed, dog beklagede han den store »Lunkenhed i Gudstjenestens Besøg« og bemærker at skolelærer Nielsen er trodsig og studs imod præsten. Om denne sidste anføres, at bispem kun horte lidt af prædiken, da pastor Schwitzer »talte tykt og uforstaaeligt«. Endelig: »Kirken tilhører Kongen, ser skikkelig vel ud. Kirkegaarden er indrettet som Gange. Præstegaarden er meget god«.

I slutningen af 1820erne indførtes gymnastik ved skolen. Peter Nielsen var en mand, der formaaede at hævde sig overfor bonderne, han var saaledes medlem af sogneforstanderskabet. Og præsten vandt han en sag imod angaaende en væder. Skoleforholdene forbedredes noget. Ganske vist var den saakaldte »indbyrdes Undervisning« indført 1822, og det kan næppe betegnes som noget fremskridt, men materiellet forøgedes dog væsentligt i disse aar og var omkring 1830 ganske rigeligt: læsebøger, nye testamenter, forskellige haandbøger m. m. Der var 7 fyrreborde med faste bænke og 1 kateder. Til den indbyrdes undervisning alt fornødent af læsetabeller, skrivetabeller regnetabeller m. m., 9 landkort over Danmark, en geografi over vort land, og en over de 5 verdensdele, 4 smaa regnebøger med 2 facitlister m. m.

Da der i 1817 blev holdt en jubelfest for reformationens indførelse i bispens kirke i Herstedvester, medvirkede en musikalsk ung seminarist Thorstensen, der ledede et kør af 6 drenge og 6 piger, akkompagneret af blæsende instrumenter. Hans son

Niels Thorstensen blev 1852 kaldet til embedet i Herstedøster, hvor han underviste indtil 1888. Han var dimitteret fra Jonstrup seminarium 1846. Niels Thorstensen havde arvet noget af sin fars musikalske sans, og et af hans første arbejder bestod i at faa anskaffet et orgel til kirken. Ved visitats af biskop Münster d. 8. august 1853 bemærkes: kirken er lille, men meget smuk, har et orgel og altertavle af Lund. Sognepræst Zoffmann prædikede over ordsprog 14,26 »Al Guds frygt bereder os et gladere Liv«. Temaet viser, hvad man kunde tænke sig. »Alt højest overfladigt, og Foredraget smagløst, men det hele dog maaske ikke uopbyggeligt for Tilhørerne, der ej forlanger for meget. Katekisationen maadelig. Forsamlingen af ældre er just ikke meget talrig, men Ungdommen desto talrigere, og den svarede meget godt og med Omtanke. – Skolepatron for begge Skoler Gmd. Knud Thomsen, 77 Born. Niels Thorstensen er duelig og flittig og katekiserer meget godt; men Boglæsningen staar meget tilbage. Nederste Klasse uden indbyrdes Undervisning, stod tilbage i Boglæsning, ellers god. Gymnastik mg. Skolebygningerne er meget gode«.

Ligesaa godt Thorstensens arbejde i byen var begyndt, ligesaa trist endte det. Han maatte efter opfordring tage sin afsked i 1888 og forlod da byen. Hans caprisiøse paafund kan tyde paa svigtende sindsligevægt, som ogsaa gav sig udslag i umaadeholden drikken. Journalist Th. Thomsen, der er født i Herstedøster og boet der hele sit liv, har kendt Thorstensen og fortalt mig om hans ejendommeligheder. Naar han f. eks. havde sunget og spillet salmerne i kirken før prædiken, satte han sig til rette ved orglet med en avis og en flaske brændevin. Han havde en særlig evne til at lave gyselige ansigtsvridninger, som han ikke sparede paa hverken i eller udenfor kirken. I skolen skræmte han de smaa børn ved at stille et par langskaftede støvler og en paraply op indenfor rensedøren i kakkellovnen, og saa fortalte han, at det var fanden. Uden hensyn til vejr og

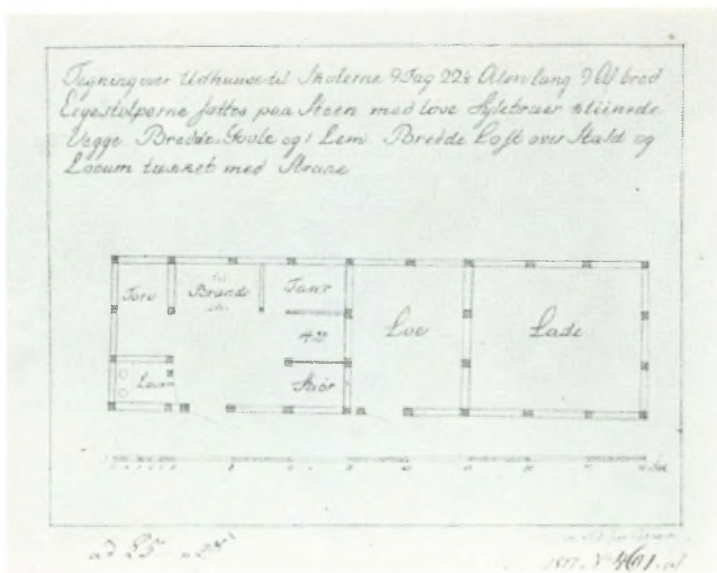

16. Bondelens ost før den gamle skole.

vind gik han altid med overfrakke og træsko, og dagen indviede han ved at gaa hen og spytte i gadekæret.

Han har vel haft sine gode sider, men er langsomt gaaet til grunde i den lille bys trædemølle.

Min far *Josef Frederik Ferdinand Møller* blev dimitteret fra Jonstrup 1881 og var derefter i et par aar hjælpelærer hos bedstefader Zakarias Nielsen i Herstedvester, da dennes høreelse begyndte at svigte. Her gik mor i skole hos ham. De blev viede 13. april 1889, og far har i en lille novelle beskrevet et brudepars ankomst sent om natten til Herstedøster, hvor byens beboere ventede: »Men nu endelig var det da vist Alvor, som en Storm kom Drengene susende og meldte, at nu kunde de høre paa Rummelen, at det var Provstens Vogn, der kom. Saa stirrede da alle disse ventende Øjne ud gennem Taagen beredte til at sluge saa meget som muligt af det store Syn, der nu vilde rulle frem, og der blev ganske stille, ikke en Træsko flyttede

17. Standardtegnning fra 1817 til et udhus ved skolerne. (Rigsarkivet)

sig; kun en lille tyk Tos kunde ikke holde sig, men spurgte halvhojt sin Moder: Tror du, hun har hvide Strømper paa? —«.

Fra 1888 til 98 var far lærer i byen. »Møller var en meget stabil Lærer« udtaler ovennævnte Th. Thomsen, og en af hans gamle skolepiger har nylig skrevet til mig og fortalt, hvilken sorg det var for hende, da hendes lærer rejste til Søllerød sogn. P. Petersen ledede skolen indtil 1910. Saa fulgte H. P. Haar i hvis tid der i 1914 opførtes en ny skole lidt udenfor byen ved Harestrupvejen, medens den gamle blev nedbrudt. Stenen over hoveddøren fulgte dog med ud til den nye skole. Siden Haars afgang i 1932 har P. Petersen været skolens leder. Han døde i 1949 efter ganske kort tids sygdom.

I henhold til skoleloven af 1879 ansattes forskolelærere ved de fleste skoler paa landet. Fra 1882 virkede forskellige pøgeskolelærere ved Herstedøster skole: O. Borre, A. Jørgensen, I. Back, M. K. E. Nehm, H. Hansen m. fl.

Skolebygningen blev forandret meget gennem aarene. Der blev bygget forlængelser mod øst og vest. Tegltaget blev erstattet af straatag, og der indrettedes kamre paa loftet. Først blev stalden opgivet og skolestuen udvidet. Samtidig blev der plads til et pigeværelse.

Kapt. Recke har udført standardtegning i 1792 til en saadan ændring, som sikkert blev gennemført ved de fleste skoler i forbindelse med opførelse af udhus. Fra 1817 foreligger standardtegning til en udlænge med stald, lo og lade, maaske en foranstaltning, gennemført i tilslutning til skoleloven af 1814's bestemmelser. En udbygning var allerede i 1796 opført af Simonsen ved Herstedøster skole, og den er optaget ved brandtaxation i 1834. Paa gaden var der endvidere en tomret brønd med karm, vinde, spand og tov. Skolebygningen forbedredes væsentlig i 1820, men udvidedes senere adskillige gange. I min fars tid var der mod syd foran skolen en lille stakitindhegnet plads. Her legede min bror Svend som ganske lille, og der var dekretet absolut paapasselighed med hensyn til hans forbliven paa det fredelige areal; ingenlunde maatte han komme ud paa den frygteligt befærdede hovedgade. En dag kom han styrtende i aandeløs fart ind til mor raabende med absolut rædsel »Laagen er aaben, Laagen er aaben, bare han ikke løber ud paa Gaden«.

Bag skolen laa haven lige op ad kirkegaardsmuren. Mod øst et yndigt gammelt bondehus, som eksisterer endnu, og mod syd Birte Ole Jens Butik, som forsvandt omkring 1914. Mod vest, Præstegaarden. Det var idyl. Den danske landsby med kirke og skole, straatag og hvidkalkede mure, kastanier med høje lys, stilhed. Men ogsaa med megen indesluttethed og reservation overfor livet.

IV. LOV OG RET

Paa et kort fra 1766, udgivet under »Det kgl. Videnskabers Societet«s direktion, finder vi midtvejs mellem Herstedøster og Herstedvester ved den gamle Roskilde landevej navnet »Tripendals galge«. Det var i ældre tid almindeligt, at retterstederne blev anbragt ved offentlig vej til størst mulig advarsel for de flest mulige. Ikke langt fra retterstedet laa »Mollehuset« (Rødevejrmølle) og i 17. aarhundrede fandtes der, tæt herved, Smorum herreds tinghus, thi i markbøgerne for matriklen 1688 anføres det under Herstedøster by, at der findes »Noch it Huss kaldis Mollehussit, liggende udi Wester Wang wed Smorumb Herritz Tinghuus wed Kiobenhafns Landewej«. Nuværende navne som Storagergaard, Langengegaard og Korsgaard kan iøvrigt afledes af gamle marknavne fra Wester Wang.

Nordvest i sognet ved Harrestrup mose i nærheden af grænseskellene til Herstedvester, Ledøje og Ballerup sogne, og ved hovedvejen til Ballerup, minder navnet Tinghusbakke om, at her kan herredstinget ogsaa engang have ligget. Længere mod vest i Herstedvester sogn og nord for Risby findes en »Tinghøj« og i matriklen fra 1688 nævnes ogsaa en Ting Höys Ager. Nord for Ballerup endelig har vi betegnelsen »Ting Huus«. Hertil flyttedes herredstinget i 1683, da »Københavns Birk« blev oprettet. (Se kortet paa side 12).

Herredstinget blev i den ældste tid holdt under aaben himmel, hvad der betragtedes som vigtigt af hensyn til forhandlingernes offentlighed. Tinget holdtes hver ottende dag. Ældre, ansete mænd (tingmændene) ledede tingets forhandlinger, senere dog i første række dommeren, skriveren og tinghorerne. Udenom stod de øvrige fremmodte, nemlig tingkredsens fri vaabenføre mænd. I ældre tid var det hele forsamlingen, som vedtog dommene, men efterhaanden blev denne skik af mere symbolsk art, indtil den helt bortfaldt.

I den senere middelalder foregik der paa herredstingene en udvikling, hvorefter tingmændenes myndighed gled over til kongelige embedsmænd. Almindeligt blev det da, at lensmanden beskikkede en herredsfoged til at repræsentere som kongelig embedsmand paa herredstinget. Fra omkring 1400 fungerede herredsfogden som tingets formand. Han blev udpeget af lensmanden blandt kronens bønder.

Herredstinget rykkede sent i hus. Først i den senere del af det 17. aarhundrede regner man med at tinget under aaben himmel i almindelighed blev opgivet.

I tiden omkring reformationen skal herredstinget for Smorum herred have været i Egby Lund. Derfra kan vi tænke os, at det er flyttet til tinghojen vest for Risby ved Nybølle aa. Herfra er man muligvis rykket i hus ved Tinghusbakken ved landevejen til Ballerup, og senere flyttet derfra til det mere centralt beliggende sted ved Roskilde landevej i nærheden af Vejrmøllehuset og Trippendal galge. De nærliggende landevejskroer har maaske repræsenteret for stor en fristelse for tingmændene, hvorfor man saa i 1683 er flyttet til pladsen nord for Ballerup, samtidig med oprettelsen af »Københavns Birk«.

Indtil tiden omkring 1800 var landsbyens bønder, for hvem herredstinget var det egentlige værning, tillige underlagt jordfællesskabets bestemmelser. Landsbyvedtægterne blev vedtaget af Bønderne paa gadestævne (bystævne) og drejede sig navnlig om de mangeartede forhold, jordfællesskabet fremkaldte. Ledelsen var lagt i hænderne paa oldermanden.

Hvorfra stammer det mærkelige navn Trippendal galge. Ordet forekommer i matriklen for 1688 under Herstedvesters marknavne. I 1722 noteres det i Herstedøster kirkebog, idet der gives meddelelse om, at en rytter blev hængt i galgen. Paa det ovennævnte kort fra 1766 er galgen angivet med en trekant-signatur – overliggere paa tre stolper. Herudfra maa man

vel nærmest antage, at trippen er en forvanskning af tri = thry = tre, eller maaske treben. Endnu en anden mulighed bør dog noteres. I Otto Kalkar's »Ordbog til det ældre danske Sprog 1300–1700« anføres at Trippe i betegnelse paa en ussel kvinde eller skøge. Nogen afledning af det latinske tripes mensa (tre-fodet bord) tør man vist derimod ikke regne med. Maaske kan der gisnes om trippe = gaa i forbindelse med de hængtes dinglen i galgen. Det var et flittigt benyttet rettersted, som vi allerede har hørt om det i kapitlet »Kirke og Præster«.

Fra de ældre tingbøger i landsarkivet er hentet eksempler paa tidens rettergang. Vi medtager kun forhold af lokal interesse.

Mandag den 21. februar 1625 lod ridefogeden over Københavns len paa Kgl. Maj. vegne fremstille en mand ved navn Wentzel Gierdtzen, boende i Herstedøster. Ridefogeden begærede dom over ham fordi »hand haffde tuende Echte Hostrøer leffuendis«. Der blev fremlagt bevis for, at den uheldige hr. Gierdtzen i 1622 i Ris præstegaard var blevet viet til præsten Poul Jacobsens datter Kirsten og i et aar havde levet i ægteskab med hende for Gud og verden. Derefter var han rømmet »som en lettfærdige och utro Echte Stalbroder«, og nu har Kirsten fundet ham gift i Herstedøster med Sara Wentzelss. Ridefogeden procederer paa, at Gierdtzen har forbrudt sit liv, da der er fort bevis for, at han har to levende, ægteviiede hustruer. – Herredsfogeden, Chrestoffer Hansen fra Hersted, og hans meddomsmænd Lauertz Frantzen fra Balderop, Lauritz Persson i Hersted Øster, Olle Ollesen, Niels Nielsen i Glostrup, Niels Ollesen i Tostrup, Adzzer Persson i Wallendtzbech, Suend Saxen i Schouffuelund og Jøren Jensen i Hersted Øster kan kun give ridefogeden ret. Man udtaler da, »kunde wij icke anderledis kiende och dome, end forn. Wentzell Gierdtzen joe haffuer forbrut sidt Lieff, om den Høy Øffrihgz hanom anderledis will

benode«. Sagen er da formentlig med denne lidt beklagende udtalelse oversendt til dom ved landstinget.

En stor og tragisk sag tager sin begyndelse ved herredstinget den 8. december 1656. Velærværdige hr. Peder Pedersen var da præst i Herstedøster, og hans hustru er den, sagen vender sig imod, fordi hun har været ham utro.

Forhørene i denne sag giver os et tidspræget og menneskeligt dokument af interesse. Hvad der har kunnet udskrives af de gamle tingbøger bringes her i den originale retskrivning, selv om denne gor læsningen vanskelig.

Smerum Herreds Tingbog

1655 – 57 (Blad 121)

Mandagen d. 8. Decbr. 1656.

Hr. Peder Pedersen aff Herstedøster med Varslemend Eschild Søffrensen, och Substitut til Herstedøster, och Rasmus Andersen i Herstedøster, som hiemlede ved Sed och opragte Jingere epter Lougen att haffue hidkaldet med 14 Dages Skald och Varsell Anne Ifuersdaater, Jffuer Kiær och Olle Laursen och Lauritz Ullsen, alle i Kiebenhaffu. Widniskbyrd att paabere. Desligeste fremslillede endnu en anden Skaldsmend, Jens Snidicher i Herstedøster, som haffuer till sig fern. Eschild Søffrensen, som iligemaade hiemlede epter Necessen att haffue hidkaldiget effterstreffue Anne Andersdaater, som tiener Hr. Per Persen i Herstedøster, Poffuel Poffuellsen, ibm, Anders Merch och hans Hustru, Anders Jansen, ibm, Poffuel Laurson, Frantz Nytter, Christen Persen, som tiener i Herstedøster hos Søffren Zuendsen, Matz Varsen i Herstedøster, Marren Laurisig i Huesinge, deres Sandhed at vidne och tilstaa och til Spersmaal af suare.

Da ferit at vidne fremkom Anne Andersdaater, som tiener hos Hr. Per Persen i Hersted, och gierde sin Sed epter Necessen att hun har tient hos Hr. Per och endnu tienner. Och da imidlertid hand var paa Thuebjerggaard til Varsell, Hr. Per, da kom hun gaaendis igiennem Stuen, och da saa hun, at Olle Laurson laae

paa Sengen hos Anne Hr. Peders, och de laae og legte sammen, dog han var i sine Børser. Och derefter kom hun en Gang gaaendes paa Elle Kaurssens Cammer, som hand haffver til Hr. Pers, da saa hun Anne Hr. Peders hos Elle paa Cammeret och laa paa Sengklederne tuert offuer hos Elle och tuert offuer Elluff. Och nu i Sommers, da Hr. Pers Wiier suermede, da kom hun gaaendes neder i Haffuen, och da tog Elle Kaursen Anne Hr. Peders och slog hende om i Græssen.

Iffuer Kier tilspurte hende paa Kettens Begne, om hun har seet Elle Kaursen og Anne Iffuersdaater bedreffuit Hoer sammen. Huortil hun svarede Nej.

Elluff Karsen suarede til dette Vidne, at hand negter ick, hand io en Gang har slaget Anne Hr. Pers om i Græssen, mens negter, hun alldrig har legget paa Sengen hos hannem.

Anne Iffuersdaater wedstaar lige det sielff samme, som Elle benegtet haffver.

Poffuel Poffuelsen itm. gierde sin Sed expter Necessen. Att nu 14 Dag expter S. Michelsdag, som var it Aar, da kom hand til Hersted Prestegaard. Da, det forste han kom did til Hersted Præstegaard, da herte han, at Anne Hr. Peders var udi it slem Rechie for Elle Kaursen, som alle er vitterligt her omkring. Och imidlertid hand har verred til Hr. Per, da har han seet Elle Kaursen och Anne Hr. Pers, at de har beganget meged Kysen och Klapppen, och en Gang var Hr. Per neder udi hans Anix Sengen, da tog Elluff Kaursen Anne Hr. Pers och lagde hende neder paa Benchen i Stuen och der kysede hende. Och engang tog han hende och lagde hand hende neder paa Stueguollen och slog hende paa hendes Kompp med it Riis. Engang stod hand och proffuit Anne Hr. Pers en Trej Form paa, och da imidlertid kom Elle Kaursen och tog Anne Hr. Pers ved den ene Arm och hannem ved den anden, och da kyste Elluff Anne alldtid hen ved it Quartirr. En Gang tog Hr. Per hen til Poffuels Søsters, Hestens Melle, imelium Paaste och Pintzedag, som var inde paa Halsnis. Som Hr. Per var kiert udaff sin Port, da kom Elle Kaursen ind aff Deren, strax expter Hr. Per var bort kiert om Søndagen, och da ferbleff Elluff der indtil om Tiisdagen, och om Matten bleff der opred

Seng till Sluff i den store Stue, och bleff Sengederren lucht til den daglige Stue och Cammers Doren, ellers pleyer Sengederen alldrig at luchis. Och nu i Sommers effter 3. Hansdag, da var Elle Kaurisen indbeedz til Postuels Søsters Brulluy, och da haffde Hr. Per och Sluff werred udi Clammerj sammen om Mandag Aften, och da samme Aften gick Elle med sin dragendes Degeu udde i Gaarden, og da spurde hand Sluff ad, om hand icke ville gaae ind. Da suared Sluff Nej och sagde: Mig er ibed saadan Dffverwolld, saa jeg aldrig haffver throed ieg skulle haffue werden beden her ind paa saadan Manebr. Och sagde Sluff: er her nogen, der vil trede til ham for Hr. Pers Shyld, da skulle jeg sbiffe det med hannem om Kiff och Keffuid. Och saa gick Sluff uden for Porten och sagde: Gud giffue, jeg haffde hannem berude, da skulle hand deele det med hannem, alligevel hand var en Preitemand! Och dereffter gick hand ind eyter Brudgommen och bad hannem, hand ville bielppe til, at de kunde saa Sluff ind, som de ogsaa gjorde, och saa gick Sluff ind med dennem udi Brud Cammeret. Och om Mandagen, der Anne Hr. Pers reyste fra Hersted Preste-gaard bort med alle, da tog Postuel til Kiebenbaffn, og da fik Anne Hr. Peders hannem en Sedell, som hand skulle lesuere till hendes Moder ang. noget Garn, och der hand gick fra Jffuer Kiars, gick hand neder till Elle Kaurisens Forællder. Och da spurde Elle Kaurisens Moder hannem ad, om hand icke mere hendes Mand och en anden Karl, som var med hannem, och da suarede hand Nej, eytersom hand icke mere dennem. Da sagde Sluffs Moder, som laa paa Sengen, som hun sielff bekiender for hannem, aff Sorrig, at hendes Son Sluff ville haffue studeet hans Fader ihjell og sagde: Var I icke min Fader, da skulle jeg stiche Oder ihjell! Og ydermere beretter Moderen for hannem, att hendes Mand tog en Dye och sagde till Sluff: Var du icke mit Barn, da skulle jeg kloffue din Pande ad! Och da suarede Sluff: Gierer ichun huad I vil! Jeg ved dog vel, jeg kommer intet vel af Berden! Och saa tog Moderen Sluff och satte hannem paa sit Shed och bad ham for Guds Shyld, hand skulle giffue sig tillfritz. Och da suared Moderen och sagde til Sluff: Dette maa jeg tacke Anne Jffuersdaater for, den Horre! Du haffde alldrig vered saa ulhdig

it Barn, hadde du icke kommen i med hende! Och da suared Dluss Moderen: Hun er ingen Horre, hun har verred en erlig Quinde, siden hun kom i min Verre! Och da Poffuel da kom hjem om Mandag Aften, da var Anne Iffuersdaater borte. Och da fandt hand for sig til Hr. Pers Dluss's Fader och en anden Karl, som var med ham, som Moderen tilforn har beret, och de laa til Poffuel Vedichers i Herstedester, och de berette til Poffuels, lige som Moderen for hannem sagt haffver, at Dluss ville haffue studet Lauris Ellesen, sin Fader ihjell. Och da viiste Lauris Ellesen, Dluss's Fader, et Bress dennem derinde, som hand sagde var Mage til det, hand hadde lessuered til Hr. Per. Och om Thiisdagen lessuerde Hr. Per hannem it Bress, som hand skulle udfere hendes Forældder, Iffuer Kirr. Och da hand hadde lessuered dennem Bressuit, gick hand neder til Elle Lauriens Forældder och skulle erfare, om Dluss var borte tagen. Da sagde Moderen och en Quinde, som var der til Huuse, at Dluss var thagen bort om Mandagen effter Middag, Klocken ved fire Slet. Och der Dluss gick til Wogens, gick baade Moderen och en anden Naboe ud til hannem og bad hannem for Jesu Dod och Pines Syld, hand skulle vide, huad han gjorde. Hand schulde icke gere sine Forældder den Hierte Sorrig, at hand saa skulle tage bort med en Egte quinde. Och da suared hand dennem, hand alldrig ville forlade hende, om Hr. Per och hans Venner ville forlade hende. Och saa fierte Dluss sit affsted.

Der till Dluss Laurien suarede til dette Vidne, at det er mesten Diell Vegen.

Anne Iffuersdaater iligemaade hertil suarede, saavel som hendes Fader, at hand haffuer dett at beuise. Thi det meiste deraf er usandferdig.

Iffuer Kirr begierte paa Rettens Vegne, at Poffuel ville erklere sig, om hand har seet hans Daater har bedressuit nogen Hoer med Elle Larsen eller icke.

Huertil Poffuel suarede, at hand ej var hidstefnet aff Iffuer Kirr til nogen Spersmaal.

Anders Morch i Hersted mote epter Indsteffning, at han icke ved andet med dennem allesammen end Gve, Dyd och Godt. Och

hand har agget Elle Varsen 3 Gange oppe til Hersted, och Elle har betalt ham derfor. Anders Mercks Hustru mete icke epter Indtæffning.

Anders Jensen i Hersted, som har tient Hr. Per, gjorde sin Sed epter Necessen. Att hand har fert nogle Bressue, som Sinde er de ham lefuered aff Anne Jffuersdaatter och undertiden aff Dorete Hansdaater, som hand skulle lefuere til Elle Varsen. Och naar hand icke fandt Elle hiemme, leffuered hand Bressuene til hans Forælder eller i Hused, som han tiente. Och det sidste Bress hand ferde Elle, var fort forind Elle reiste. Och en Gang fiorte hand for Anne Hr. Pers ud til Kiebenhaffn, och der de da kom til Kiebenhaffn om Morgenens, Klochen ved sex Elet, som var om en Fredag, och saa viste Anne Hr. Pers hannem gends effter Elle, och saa gief hand effter hannem, och der hand kom ind til hannem, laa han paa sin Seng. Och hand udretted sit Grinde och bad Elluff, hand ville gaa ud til Anne Hr. Pers. Och dereffter kom hand ud til hende, och saa stod Anne Hr. Pers aff sin Wogen och gick hen udad til den Ny Port med Elle, och hand bleff ved Woggen indtil Anne kom tilbage igien, och saa sad Anne paa Woggen, och de fiorte ud til et Huus, hvor Elle och Anne gick ind, och dereffter fiorte hand ind udi Gaarden, och imidsertid viste Anne Hr. Pers hannem ind med it Krus aff Kaarmelch til Elluffs Forælder. Der han da kom tilbage, saa gick Elluff ind udi Vhen, och da sagde Elluff til hannem, at hand skulle bie der, thi Anne var ei frish, indtil Elluff kom igien, efftersom Elle haffde noged at bestille for Anne. Och der Elle toffuede noged lenge, viiste hun hannem atter effter hannem igien, och da mete Elle hanom paa Gl. Torff, och saa fulldtes de ud ad med huer andre och saa toffuede der inde i samme Huus en Timme eller Noged, indtil Soel var gaaed under, och saa ferte de hiembuß, och Anders Jensen och hand saac ingen Utucht til dennem huerchen der eller nogen Stes, epter som hand tog Wahre paa sine Heste.

Och der Moder Anne Hr. Pers tog bort fra Hersted til Thorrenberg, da fiorte hand for hende och kom til Roskild den første Aften. Ellers den Died der Anne Hr. Pers reiste fra Gaarden, da grad baade Hr. Per och Anne, saa de icke kunde tale it Ord til

huer andre. Och dereffter da de kom til Roskilde, och som hun reyste ind til Per Schriffuers, kom Elle strax en Time efter ungefer, och det var tobe aff Hr. Pers egne Wogne, som aeg Annes Gves did, och den eene var befalldt aff Hr. Per, at den ene skulle tage tilbage igien. Saa kunde de ingen Wogen faa at leue. Saa fulldtes begge Wognene ned til Thorrenborre, och Elle och Anne sad paa den eene Wogen och fulldtes ad fra Roestild hen til Thorrenborre. Och imidlertid de var paa Reysen laa de en Nat udi Sirsted och laa begge udi it Cammers, huorudi stod thoe Senge.

Iffuer Kiær tilspurde hannem, om hand saae, at de bedreff nogen Forjammel imidlertid de var paa Reysen, huor til han suared, hand tog Wabre paa sinne Heste och Wognen, och hand saa ingen Ustucht.

Poffuel Laurssen ibm., gjorde sin Ved epter Reecessen. Att hand aag Anne Hr. Pers ud til Kiøbenhaffn udtill hendes Fader, Iffuer Kiær, och strax hand haffde indset Hestene udi Stallden viste hun hannem neder epter Elle Laurssen i Kongensgade, och han filled strax med ham tilbage.

Och der Alluff var reyste bort, kom hans Fader op til Hersted och laa hos hannem en Nat, och da beklaged han sig, at hans Sen Elle ville haffue studeet hannem ibiell och ydermere berette hand, at hand var hannem it got lydig Varn alld sin Tid indtill saa lenge, hand fick Vane op til Hersted. Men ellers beretter hand ingen Hoer har seet till Anne Hr. Pers och Alluff Laurssen.

Frantz Persen, Rytter for Brendbyester Sogen, gjorde sin Ved epter Reecessen: Att hand har seet tiit och offte, at Anne Hr. Pers och Elle Larsen haffuer mangan Gang lobet och legt sammen, och tiit och offte kyssed huer andre. Och naar Hr. Per var tagen aff Bue, da bleff opred en Seng udi den store Stue, huor Elle skulle legge. Mens ellers, naar Hr. Per var tilstede, da laa Elle oppe paa Cammerset. Och der hand bleff tilspurt, om hand haffde seet nogen Hoer til dennem, dertil suared, det kommer hannem indtet ved.

Christen Persen, som tiener i Hersteduester, gjorde sin Ved epter Reecessen: En Gang var hand i Kiøbenhaffn och ferde it Bress

til Elle, som Anne Hr. Pers andtuordet hannem. Huilche hand och lessuered hannem til Postmesterens i Kongensgade. Och siden en Gang ferde hand it Breff til Elle igien, som och Anne Hr. Pers andtuordet hannem. Och Elle andtuordet hannem tilbage it Breff med 1 Shee udi, och der hand da kom hiem med Sheen sagde Anne Hr. Pers: Her er Sheen, som jeg skal giffue Varnit Mad med! Och en Morgen, som Elle laae udi den store Stue, da kom Anne Hr. Pers och Dorote ind til hannem, och Anne slog hannem med it Riis, och Elle sprang udaff Sengen och jaged dem ind udi den daglig Stue och luchte Dorren til for sig, imidlertid hand fleder sig.

Iffuer Kiær tilspurde hannem, om hand haffuer seet nogen anden Utucht til dennem? Dertil hand suared, hand haffde indtet andet seet end som ombundet er.

Matz Laursen aff Herstedester gierde sin Ged eppter Recesen. Att hand har indtet til fornemmen til dem, end huis som de kunde giere med Vstighed och Spill. Och en Gang var de eppe paa Sammersit sammell, Elle och Anne, well en Timestiid eller Roged, och hand stod neder udi Hr. Pers Voe och tarsh, och Elles Moder och en anden aff Præstens Tienere stod derhofs. Och der effter gick Elles Moder ud aff Voen och fallede Elle neder, och der hand da kom neder, gick hun och Elle uden for Porten, och der Elle kom ind igien, var hand heel ond och gaff sig i Clam=merj med nogle af Præstens Tienere. Mens huad Marsag eller huorfer hand var vreed, ved hand ick. Eller viste hand ick andet, end som han vundet har.

Och der Maren Laursses i Huesjinge bleff fremkaldet at skulle vidne och stod for Ketten sin Sandhedz at ville aflegge. Huorimod Iffuer Kiær protesterede og sagde, at hannem var berettet aff erlige Føld i Hersted i Dag och i Afttis, at en Mand udi Huesjing skulle en Gang haffue mist it Suin. Da der bleff segt eller leet effter samme Suin, haffde de funden det staaendes i Kaffe=loen offuer Ende och Hoffuidet hofs hende. Att saaledis for ham er berettet, och om hun det begierer, agter det at beuise. Formener derfor, hun ber sit Skudzmaall aff samme Bye, om hendes och dess Forhold, ber at fremlægge, ferind hun til nogen Vinde stedis.

Maren Lauersdaater var begierendis aff Iffuer Kier, att hand wille fremlægge richtig Tingsuinde eller Domme epther hans Tilsagen, da var hun offrbødig at affstaae sin Sandhedseed icke at aflegge. Mens var begierendis Iffuer Kier hans Tilsagen ville beuise.

Hr. Per Persen var begierendis, hun maatte stedis til Forber, eptherdi hun louglig er hidstøffnet. Effter huilchen Venlighed, och som her intet udi Retten egentlig fremlæggis, huorepther Maren Larsis rettelig fandt afwiises.

Doch som hun er louglig hid kaldet, och er tilstede her for Retten sit Bidne at afslægge, understaar Herritsfogeden sig icke at kunde med Rette hendes Bidne forhindre, at komme lade til Forber imod Virkerettens 5. Art.

Huorepther hun fremkom och gjorde sin Sed epther Reccessen: Att hun vill vidne Sandhedz. Doch ydermere begierede Iffuer Kier, at hendes Ord maatte indferis, som var: at hun ville siige Sandhedz eller hun vill miste sit Liff! Huorepther hun bekiender, at hun sad en Gang och pluckede Giefs till Hr. Pers, som var i Kier om S. Mortensdags Tide, och da gick Anne Hr. Pers fra dennem der Klochen var 12 och gick op paa Cammerssit, som Elle laae och forbleff deroppe til Klochen var 2, mens om Natten. Mens huad hun bestillte der, ved hun icke. Engang var hun med til at bregge, och da kom Anne Hr. Pers ind till dem, och da saae hun, at Anne Hr. Pers kaite 7 Bressue ind udi Alden, mens huist det var, viste hun icke.

Elle Laurfen och Anne Hr. Pers benedtet ved deres Salighedz Sed, att hun icke var der oppe paa Cammerssit udi 2 Thimmer. Mens Anne beretter sielff, at hun var oppe epther nogle Eble och nogle Urter. Som och saauit Bidnisbyrden ved gif, at hun kom ned med nogle Eble udi Haanden.

Huorepther Parterne var Thingsuinde begierendis.

Doch gaff Iffuer Kier til kiende, at Anne Iffuersdaaters Erklæring paa allrede Convent Huusted for det Hederlig Ministerij er indlagt den 3. December nest forleden imod huist der for Retten var angiffuen och Bidnisbyrderne da bleff fert.

Hr. Per Persen suarede, at hans Suar findes forteligen der indfert imod hendess Erklæring.

Mandagen d. 12. Januari 1657 (Blad 136).

Henrich Mein fremstiller Elle Larsen barnesed i Kbh., offuer huiltchen forn. Elle Larsen den 18. Decbr. 1656 Dom offvergangelse til Koeskille Capitell formedelst Herrerij och Utucht hand beganget med Anne Jffuersdatter, forðum Prestekone i Herstedesier, huiltchet det Hederlig Capitels Dom her for Retten bleff lest och paaschreffuen och udi sin endelig Slutning formelte, att da der der for Retten var affsagt, at Anne Jffuersdaater haffde forbrut sit Egteskab, och Hr. Per frit for at gifte sig igien med Anden. Men hende tillige med Hor Karlen att straffis som ved burde. Effter huiltchen forbem. Proces och Capitels Dom Henrich Mein satte i Rette formenendes, at forn. Elle Larsen, udi Kbh. barnesed, med saadan sin store Utucht, Vetterdighed och for Argelse haffde giort den Gierning och forarsaget hannem der for at lide paa sit Liv och Hals eller effter høj Dffrigheds Venaæd at straffis med Fængsel och Arbeid paa Bremerholm sin Livstid. Och derpaa forsuarde Dom begierendis.

Olluff Larsen mette och udi Retten, gaff tilkiende, at udi Karen Jffuersdaaters Bryllup, som skeede ved nu forleden S. Hansdags Tide ungefer it Mar, da neste Sondag epter hendes Bryllup, der hun stulle till Jungsboffuid, var hand med i samme Selskab ferit til Kiege Kroe. Da de der war anlaged, wabr Anne Jffuersdaater med sin Wogn fra Hersted och till Kiege Kroe ankommen. Da den Tid de tog Affshed, wille en Part aff de Gotfeldt reyse til Kiebenhaffn, och en Del fulldte Bruden till Jungsboffuid.

Da tilbød Olluff sig ochsaa at wille reysit til Kiebenhaffn, epter som hand ick lengere haffde Forloff aff sin Hofsbunde at verre borte. Da kom Anne Jffuersdaater till Olluff og bad hannem, at han wille giere vel och følge med til Jungsboffuid. Huor hand da skall haffve hende suared, hand haffde ick Tid for hans Hofsbundz Bestilling. Da suarede Anne Jffuersdaater hannem, at dersom Elle ick wille følge med, wille hun sette sig paa sin Wogen och reise lige till Hersted igien. Mens desz Marsag kunde hand da ick tenche. Vod sig dog offvertale och fulldte med Selskabet till Jungsboffuid.

Der anden Dag ad Aften effter at de wabr kommen til Jungs-

hoffuid, da anretted Hr. Morten it Giestebud for de Fremmede. Och epter at Aftenens Maaltid var forholden, begynte sig nogen Glammerj imellum Knud Jensen, Brudgommens Broder, och Elluff formedelst en Dantz. Da gick Elle ud i Kiechnit, sig fra samme Glammerj at absentere. Da kom Anne Issuersdaater, da Preste Konne i Herstedester, ind til Elle i Kiechnit och falldt hannem om Halsfen och kyste hannem och sagde till hannem: Verrer ick Karfag till nogen Glammerj, da ville hun tiene hannem igien och erbed sig imed Elluff, at dersom hand ville lade Glammerj fabre, da maatte han lege hos hende, det ferste de kom till Hersted.

Och Elluff anden Dag dereffter reysite fra Jungsboffuid till Kiebenhaffn. Och noged dereffter at Anne Issuersdaater var kommen fra Jungsboffuid och hiem til Herstedester, kom Elle da ogsaa op til Hersted Preitegaard och haffde 20 Rixdr. med sig, som Hr. Per haffde till forn begiered af hannem till Vaans, och Elluff bleff till Hr. Pers om Matten, och da om en Sondag Morgen, som Elluff laae udi den store Stue i Hersted Preitegaard, och Hr. Per var udi Herstedwestter Sogen, did tagen att forrette Dieneste, da kom Anne Issuersdaater ind til hannem och satte sig neder paa Sengen, som Elle laae udi, och sagde: Nu fiorte Hr. Per till Sogens! Ved I, huad jeg loffuede Eder paa Jungsboffuid? Huortil Elle suarede: Hvad var det? Da suarede hun hannem: Weed I ick jeg loffuede Eder, at I maate lege hos mig? Og da klappede hannem ved kinden. Da suarede Elle hende: „Gud beuare os derfor, om Hr. Per fick saadant at vide, huor ville det da gaac baade Eder och mig? Da sagde hun videre, der var ick mange, der kunde sige hannem det uden Elluff sielff. Och som de haffde denne Tale sammen, kom der Gen ind i Stuen til dennem aff Hr. Pers Folk, och derudoffver bleff saadan videre Tale forhindrit.

Wens Elluff forbleff videre till Hr. Pers nogle Dages Tid och formedelst videre Anmodning om forbenefnede udaff Anne Issuersdaater, begaff Kejligheden sig, att Elluff Larsen kom udi Keyermaal och legemlig Dngiengelse med forbem. Anne Issuersdaater, som sbeede om Dagen i den store Stue udi Herstedester Preitegaard och siden aff Ungdoms Ufornuft och Fandens Indskydelse sig foregte.

Bedendes ydmygeligen till Gud i Himmelen saavel som till den Christen milde Hojoffrigbed, at saadan hans Ungdoms Ferselsse hannem maate forladis och for Christen Dffrigbed; formildis: Saadan Belgierning vill ieg daglig bede Gud, hand belenne vil. Och ieg daglig vil indfallde till Gud, hand mig videre will fra entholde for saadan ond Indskydelse!

Henrich Mein, som tilforn effter i Kettesettelse begierte Dom och derforuden satte i Kette, om Dluss Larsens tilstaaendes Goetz och Formue icke til Dffrigbeden ber at verre forfallen?

Huertil Knud Worm paa det ydmygeligste erklerede sig, at eptersom Dluss Larsen er en Ung Karll, barnesed i Staden udi Kiøbenhavn, och der samme Stedtz sig oppeholder, haafft sin Kost, Dug, Dift, sin Handtering hos sine Forallder, som boer udi Staden och med huius hand der har haafft at forrette, och icke nogen viss Tillholdt herpaa Lehnit har verred betroed, mens de Hamborger Posters och Morgis Postbud med Breffue udi Staden at uddete och forrette, er forbemelte Knud Worm begierendis och formener, at Henrich Mein ville giere udi den Sag och lade hannem sege till sit Werneting udi Staden epter Necessen.

Henrich Mein suarede, at nochsom beuitt er forn. Alle Larsen at vere en ledig Person, som icke till noged visse Sted forbunden er. Medens epterdi hand destuwer saadan Utucht herudi Lehnitt och Herredet beganget har, och hand nu her for Ketten bekiendt och til Stede er, da Ketten hannem derudi paa dette Sted med Willighed icke Veigris fandt, medens aff Dommer och Domsmeud forsuarlig Dom begierede.

Effter huiulchen Ynlighed her aff Ketten bleff opmelt epterschr. Herritzmeud med Herritzfogeden herudi at kiende och demme, som de agter at kunde forsuare. Aage Jørgensen aff Thøberup, Hans Andraesen aff Thøstrup, Dluss Larsen aff Wallensbed, Rasmus Persen aff Knuder, Poffuel Rasmussen aff Trangille. Hans Hansen aff Thøstrup Walldbye. Jey Nielsen aff Herløff, Per Persen aff Nistøff, huiulche forschr. 8te Meud med Herritzfogeden Sagen til i Dag 8te Dage.

Trods de vage vidneudsagn gaar sagen Olle Laursen imod:

Mandag d. 12. Januar 1657 (Blad 139).

Slutning paa en Domb, Hoersag anlangende, som i Dag 8te Dage aff Herritzfogeden och de otte Doms Mend bleff optagen til Doms.

Da effter forichr. Omständigheder och denne forbererte Sags Kenlighed, och som Henrich Mein, R. M. Riddefoged, haffuer ladet fremtille her for Retten Muff Lauritzen, som haffver verred anbellen paa det Blaataarn och udi Rette legger en beseiglid Dom aff Koeskilde Capitell den 18. Decbr. A. 1656, huoraf klarlingen beuises saauell som aff Elle Larsens egen Bekiendelse, hand har giort her inden Ting effer Tingsvidnis Lydelse, att hand har bedreffuen och giort obbenbare Hoer med Anne Issuers daater imidlertid hun var udi Egtestab med Hl. og W. Mand Hr. Per Perien i Herstedøster. Thi afflagdes herpaa for Rette, att forn. Elle Larsen ved sine begangne Bedriffter och Gierninger haffver heiligen forseet sig imod Recessen och er skyldige at straffis paa hans Goetz och Pendinge effter hans yderste Formue, huor det findes eller kand opsporgis till R. Maistz, at haffue forbrut och for wiises Landet expter Hejloffl. C3. Recess, 60 Mark richell. Den eene af Doms Mendene ved Maffu Poffuel Rasmusen i Trangille var forhindret, huoruoffver udi hans Sted fremkom Laurik Dlesen, Sogne Jøeget i Wallensbeck.

Mandaaen d. 20. Januar 1657.

Henrich Mein, Riddefoged, her i Retten igien fremstiller Elle Larsen expter Opsettelse i Dag 8te Dage och begierede Herritzfogeden wille frem kallde de till neffnde 8te Mend i Sagen at domme, som forsuarlig kunde erachtis.

Huorexpter Elle Larsen for Retten fremstod, had til Gud och Dffrigheden, at han maatte nyde den Naade dette Rige Danmarch at entuige och forsuare, huilched hand ochsaa her lydelig for Ting och Dom anloffuid och sig till forpligtede, at det allerforste, Dffrigheden wille entlade hannem sit Fængsall, stulle hand strax undtuige och begiffue aff dette Rige Danmarch, och icke derudi nogentid igien lade befinde lenlig eller aabenbarlig sin gandshe Kiffs Tid under sin Hals och Kiffs Forbrydelse. Sligez

maade anloffuide och sig till forpligtede, buerden sielff eller ved nogen Anden, att fende eller fende lade enten paa Vegem eller Gøetz den Hæderlig Mand Hr. Per Persen, Sogneprest till Herstedester och Herstedveiter Sogne eller nogen hannem paalydende i nogen Maade at sbade under forbenefnde sit Viffs Straf, som hand her med fer Gud och Kongens Dem och Ret anloffver och sig til forpligter.

Hvorledes det gik præstefruen ved jeg desværre ikke, da det ikke er lykkedes at tilvejebringe dommen over hende. Den er jo sikkert afsagt af Roskilde capitel, hvis bøger fra denne periode savnes. Efter Reses af 13. December 1558, hvis bestemmelser gik over i Danske Lov skulle utroskab første og anden gang bevist straffes paa gods og penge, men tredje gang skulle kvinden druknes. En kgl. ordinans af 19. juni 1582 giver muligheder for skilsmisse. – Efter ordlyden i det foregaaende, synes Hr. Per Persen at have ladet sig skille fra konen.

En anden stor sag blev behandlet ved herredstinget i slutningen af 1666. Den drejede sig om et drabeligt slagsmaal, som var opstaaet paa Roskildevejen udfør Vejrmøllehuset ved ledet til Herstedestervejen. Bønder fra Taastrup, paa vej hjem fra hoveriarbejde i Islev, havde ved Glostrup hus ladet en fjerding øl vederfares retfærdighed og var i overstadigt humor, og med en tromme paa første vogn, draget videre ad landevejen, hvor der saa ved Herstedesterleddet havde budt sig mulighed for et rask slagsmaal med et par københavnerere. Disse bad ganske vist om fred, men bønderkarlene var oplagte til ballade og for efter dem med vognkæppe, raabende »Vi skal lerre dig at kiørre om Kap med oss, vi er Kongens Karle och haffver slaged paa Kongens Marck och maa kiøre paa Kongens Vey!« Endnu en vogn med borgere kom til og i den voldsomme tumult blev den mest aggressive af bønderkarlene, Niels Nielsen, slaet ned og døde. Efter en meget livlig vidneførsel med drastiske skildrin-

ger af kampen traadte d. 3. september 1666 retten sammen for at træffe bestemmelse i sagen:

»Fremkom udi Retten Olluff Hansen i Baldisbrønde Formand, med sine Medfølgere, 16 Neffninger (hvis navne nævnes) som er udmeldt och opkreffuet at skielne och suerge om det Drab, som nest forleden den 9. Juli paa Niels Nielsen aff Thostrup bleff beganged, huilche bem. 16 Mend en huer for sig shioed sit Shiel her inden Thinge, om nogen veste dennem nogit at beskylde i en eller anden Maade, som deris erlig Naffin och Røchte kunde verre eller komme til Forchleining.

Huor da menige Herridtz Mend, som til Stede vare, och den Dag Ting sogte, endrechtelig suarede, att de var alle goede, erlige, loufaste och sandrue Dannemend, och ingen visste dennem andet at paasige och beskylde end det, som erligt, christeligt och got er, som erlig Dannemend vil egne och anstaae i allemaader«. Sagen maa derefter være gaaet til »Siellandtzfars Landtztzing« d. 12. september, hvilken instans har givet adgang til at lade føre flere vidner for herredstinget, hvor sagen derefter optages igen den 1. oktober.

Dommerne i »Siellandtzfars Landtztzing« Olluff Brockenhuus og Christen Steenssen afsagde dommen, som blev forkyndt paa herredstinget den 28. januar 1667: Knud Hansen af København blev kendt skyldig i drab i nødværge paa Niels Nielsen af Taastrup. Knud Hansen maatte bøde »9 Corendte Daler« til henholdsvis Myndighederne og Arvingerne.

Herredstinget var stedet, hvor befalinger og ordrer blev forkyndt for herredets bønder. Fra Smørum herreds ting den 9. juli 1655 finder vi to saadanne sager. Den ene er en befaling fra kongen gennem lensmanden paa Københavns slot »Frantz Brockenhuus til Sæber-Closter« om at herredsfogden med 8 udvalgte mænd skal møde i København den 6. august for at deltage i »Hans Kogl. May.stt elskelig kierre Son, worris naa-

digste Herre Prindtzis Hylling«. Herstedoster nød ikke æren af at være med ved dette celebre Skuespil, det blev Søren Jacobsen fra Herstedvester, som repræsenterede tvillingbyerne.

Den anden sag drejer sig om krigsberedskabet. Der gives ordre til »at Bawnerne paa tienlig och fornoden Steder igien repareries och derhos holldes flittig magt, dessligeste, at Almuen huer 14. Dags om Sondagen efter Predichen excereries, och at der haffuis flittig Indscende, at de haffue brugeligt Gewähr med tilborlig Munitiön, saa och, at Sogne Rytterne sampt deris Gewähr holldes udi god Beredskab, och at de forfaldene Skandtzer och Bröstwern, huor høyⁿ Fornödenhed udkræffuer igien med forderligste repareris, och till den Ende en huer Fulldgaardzmand en Hacke, huer Gaardssædemand, Huusmand eller Indist en Shouffl med en langskaffted Øxe. – Det bestemtes ogsaa at »Menigheden skulle exercere uden alld Ølldrick«.

Herredstinget var det praktiske meddelelsesmiddel, statsmagten brugte med henblik paa lov og ret, forsvar og skat, paa en tid, da ingen aviser, eller radio daglig holdt folk i aande fra tidlig morgen til sen aften. Det var stedet, hvor egnens fremtrædende og ansvarlige mænd havde ret til at møde, og hvor de i ældre tider var medbestemmende om folkets ve og vel.

18. Kiste fra en gaard i Herstedøster. 1835. Bunden stærk rød. Dekorationen sortblaa og graahvid. Skriften er grønful og imiterer guld.

V. HUSE OG MENNESKER

Endnu i tiden omkring 1850–75 kunne man i Herstederne finde gammeldags hedeboostuer med panel paa væggene, skabs-senge, to borde i stuen med foldebænk imellem, og lavtliggende bræddeloft. De livlige farver paa stuens paneler og møbler vekslede mellem grønne og brunrøde. I 1830erne var kisterne og andre møbler dekorerede med blomster. En type med stærk rød bund er karakteristisk. Naar der ikke var raad til paneler, hvidtede man væggene en gang om aaret, samtidig med at gaarden fik en omgang udvendig. Men stilen var dog allerede da blevet mere nymodens. De smukke gyldenstykket-nakker, som piger og koner bar, var en mode, som holdt sig længe. Nu ser man aldrig denne hovedbeklædning mere. Gaardene er saa godt som helt ribbede for minder fra den gamle tid. En kiste og en halmstol hist og her, er, hvad man endnu kan træffe paa. Gaardenes bygninger er alle fornyede henimod vor tid, og gen-

tagne gange forud. Gennem adskillige aarhundreder har den gængse byggeskik i denne tommerfattige egn været ydervægge af spinkelt fyre-bindingsværk med lerklinede tav. Det er derfor ikke mærkeligt, at der praktisk talt ikke findes rester af de gamle gaarde og huse fra for udskiftningen. Hovedparten af gaardene i Herstedoster er endda fra sidste fjerdedel af forrige aarhundrede, da det var moderne at opføre rigtige stenhuse. Overkalket bindingsværk af ældre sjællandsk type træffes kun i et par smaabygninger.

Ved udskiftningen i 1786 synes gaardene at have naaet den firlængede, helt lukkede form, som blev almindelig paa Sjælland i det 18. og 19. aarhundrede. Stuehusene ligger efter gængs skik aldrig til gaden, men som regel i syd eller nordsiden af gaardfirkanten, alt efter dens beliggenhed i byen i forhold til ringgaden. Enkelte nye gaarde har dog brudt med denne tradition. Der er ikke noget videre interessant ved huse og gaarde i Herstedoster, de er langt fra karakteristiske som f. eks. bygningerne paa Fyn og de fynske oer, eller som de jyske gaarde. Og nogen interessant bygningsteknisk historie fortæller de heller ikke: En jævn masse af miserable smaahuse, skikkelige gaarde og dejlige store træer, som lægger sit gronne slør over snavset, hvide mure og sortgule straatage eller mørke papflader. Gadekæret har engang været et helt hav, men er nu en smule vand, og et uordentligt græsareal. Der er uharmoniske huller i gaardenes tætte ring. Smaahuse har kilet sig ind allevegne. Vejnettet er den udprægede labyrint, og nogen større ordenssans præger ikke byen. Kun pladsen i midten med præstegaard og kirke holder endnu stillingen.

Indtil udskiftningen var byordningen det gamle fællesskab, med et laug af byens gaardmænd og en oldermænd i spidsen. Alle bestemmelser om jordens drift, høst, o.s.v. blev truffet i fællesskab, og alt arbejde udført efter de for fællesskabet gældende bestemmelser og traditioner. Dette tætte fællesskab ud-

strakte sig ogsaa over byens fornøjelser, som fandt sted efter ganske traditionsbundne ritualer. Man har i Herstedoster, som andre steder i Hedeboegnen, haft sine skikke, naar gilderne skulle afholdes. Hvert af dem, hvad enten det drejede sig om bryllup eller daab, fastelavn eller høst, sommer i by eller nyt-aarsballade, alt havde det sine regler vedrørende former for indbydelse, maden, der serveredes, og langvarigheden af festerne. Naar gadekæret var rensed, holdt man pløregilde, og naar godningen var kort ud, blev denne indsats fejret med et møjgilde. Man havde oldermandsgilder og klinegilder, naar murenes tavler blev fyldt. Begravelserne var anledning til alvorlige sammenkomster, hvor man undertiden skulle trykke ligets haand til farvel, og dog skete det, at denne tunge alvor endte med en lille svingom, – naar man nu alligevel var kommet sammen.

Der blev spist og drukket godt gennem dage, spillet kort saa det forslog, og spillemændene havde haarde døgn. Trætte sjæle fandt hvile i ladens nystroede halm, for at genopstaa til nye strabadser. Thi intensiteten i dansens og spisningens gennemførelse, og kraften i de barkede nævers slag ved herlige slagsmaal var af individuel karakter midt i alle de foreskrevne regler for festernes forløb.

Alle disse gamle skikke, som vel ofte har sat byen paa den anden ende, tabte sig mere og mere i løbet af det 19. aarhundrede. Længst holdt fastelavnsridningen sig, men ogsaa skikken med at give madvarer ved barsel bevarede længe og resulterede f. eks. i at min mor – hvis jeg skal tro mine to ældre brødres fantasifulde fortællinger – modtog saadanne mængder af lagkager og svedsketærter ved min fødsel, at de to kære smaa maatte tvangsfodres under frygtelige trusler om prygl. Jeg har hele livet igennem energisk søgt at indhente, hvad jeg da gik glip af, indtil mavesaar og dyspepsi og galdesten nedsatte mulighederne for en fortsat virkelig konkurrenceduelighed paa kagespiseriets omraade.

Overtroen var dybt indgroet i den gamle bondebefolkning. Det intense mørke over landet, gaardens mange lyde, det usikre udkomme, og den ringe aandelige udvikling bidrog til at give nisser og onde øjne en betydningsfuld plads i landsbyfolkets tilværelse. Mange var de skikke som denne overtro gav anledning til, og hvoraf de uskyldigste var de velkendte med at sætte grød til nissen og lægge staa i mælken, naar koen havde kælvet, eller den, at træskoene skulle vende næserne ud i stuen, naar man gik tilsens, for saa havde marer og andet djævelskab ingen magt til at gøre én noget. Der var utallige af den slags forsigtighedsforanstaltninger, som skulle gavne sjæl og legeme, sikre host og helbred, og beskytte mennesker og dyr mod det onde. Mange gange drejede det sig vel om vaneforestillinger.

Til langt op i det 19. aarhundrede var gaardene selvforsynende paa næsten alle omraader, hvilket krævede en omhyggelig plan for aarets forskellige arbejder. Mange redskaber skulle man jo ogsaa bruge til at bage og brygge med, karte og spinde, væve og farve. Der var lagt store opgaver paa navnlig landsbyens kvinder. Arbejdsdagen var lang. Men man var flere til at hjælpes om arbejdet end nu. Ogsaa paa disse husgerningsomraader gjorde fællesskabsfølelsen sig gældende til opimod 1870erne. Man gik paa omgang hos hinanden paa gaardene og hjalp hinanden med de ekstraordinære huslige sysler.

Kunstens og digtningens forbindelse med byen var forsaavidt i ældre tid saa inderlig som tænkes kunne. Man var selv kunstner, digtede viser eller foredrog dem ved de mange fester; man syede de smukke Hedebroderier og egne klæder, og man var med i det arbejde, som blev ydet ved forarbejdning i huggehuset af redskaber og ting, der kunne smykke stuen. Forbindelsen udadtil var derimod yderst ringe. Forst med højskolernes oprettelse begyndte et aandsliv, som rakte ud over hjemmets og byens snævraste grænser, men samtidig forfaldt den fine gamle folkekunst. Heller ikke den vækkelse, som gik over

10. Marie Rasmussen – datter af smeden Rasmus Rasmussen og gift med smed Svend Rasmussen. Tre børn, hvoraf Hans Rasmussen overtog smedien. Marie Rasmussen var født 1832 og døde i 1924. I mange år hjalp hun beboerne med alt forefaldende vedrørende fødsler, sygdom, begravelse. Hun var en af de sidste, som gik med hovedtøj.

landet i forbindelse med højskolens opstaaen, skytte- og gymnastikforeningernes oprettelse, synes at have afficeret den solide bondestand omkring Herstederne synderlig. »Overfor det ny aandsliv, der bruste over landet, stod de fleste af dem saa temmelig ligegyldige og uforstaaende«, skriver Zakarias Nielsen om 1880ernes herstedboere, men tilføjer, at selv om beboerne som agerdyrkere næppe hørte til de fremmeligste, var det en fornøjelse at se gaardens besætninger af velnærede, blanke heste og koer. Mælken solgtes til stedlige opkøbere, de saakaldte mælkeforpagtere.

Der blev i gamle dage drukkert stærkt paa landet. Herstedøster havde ingen kro, men Mollevejen førte lige til Rødevejrmølle. En af gaardmændene – fra min tid – kendte den vej alt for godt. Havde han kontanter blev de røde spændt for vognen, og saa gik det af sted til kroen, hvor han drak sig en fantastisk kæfert til. Naar dette resultat var opnaaet, blev fyren hevet op i vognbundens halm og hestene gik saa selv roligt hjem og standsede ikke for vognen var vel inde i gaardens port. Her maatte ingen hjælpe fatter ned. Nej! Der blev stroet godt med halm paa stenbroen, og saa lod »manden« sig falde ud, hvorefter han paa alle fire begav sig ind til den velfortjente hvile i sengens bløde bolstre. Den samme karakterfulde mand bed engang en kalv i halsen, fordi den ikke ville gaa over en groft.

I krigen med England 1807–14 var Herstedøster en kort tid besat. Den 18. august 1807 rykkede fjenden saa truende nær byen, at de fleste beboere flygtede. Kun præsten og en halvsnes andre blev tilbage. Et regiment hannoveranske husarer besatte byen, og efter et par dages forløb kom beboerne tilbage. Allerede den 21. august tog rytteriet bort igen.

En særlig form for nervekrig blev bragt i anvendelse i aarene omkring 1890. Det var en af spritfabrikkernes støtter, Kristen Rasmus, som var hovedmanden bag denne terror. Naar han

træt af dagens slid med at kigge dybt i flasken og grave andres grave vendte hjem til sin gæve Maren, følte han mandens aandsoverlegenhed svulme i sig, smed resolut Maren ud med en bemærkning om, at »nu ku hun gaa der og vogte Kaal«, hvorpaa han laaste og gik til ro. Stakkels Maren maatte saa se at klare sig for natten.

Brændevinen var en svøbe for hjemmene gennem mange, mange aar. Forholdene maa vist siges at være væsentligt bedre nu, da prisen paa livets vand er sat saa højt.

Herstedoster havde, som nævnt, ingen kro, men hos »Væveren« var det dog muligt at samles til en hyggelig passiar og en dram i al gemytlighed. Et parti kegler lod sig ogsaa gennemføre. Noget forsamlingshus har byen aldrig formaet at rejse, her er Herstedvester gaaet i spidsen, skønt guderne skal vide, at det er skralt nok, det mødehus, hvor min bedstefars buste nu troner paa væggen.

★

En januardag, hvor snebygerne ligger som en graasort klokke over landet, ta'r jeg rutebilen ved linie 6's endestation. Vi passerer Vestvolden og Egby. Der er snepudrede mørke marker, saalangt ojet rækker. Det er tovejr og cyklisterne staar af og trækker helt ud i groftekanten, naar vi plasker forbi. Dumpt brummende cirkler en sportsflyvemaskine rundt over flyvepladsen ved Skovlunde. Radiotaarnet ved Herstedvester skimtes i den fugtig, disede luft. Min udflugt gælder en gammel dame, vistnok Herstedosters ældste. Hun har lige fejret sin 85 aars fødselsdag ved en fornøjelsesrejse til Jylland. – Stuen har tre vinduer med smaa ruder, og loftet deles af en enlig, spinkel bjælke, saadan som man ofte ser det i bonderhuse, hvor der er sparet paa tommeret. Der er bræddeloft. Ved vinduerne staar et langt bord og to bænke – reminiscenser fra den gamle mobleringsskik. Men ved indervæggen slaar klunketiden igen-

20. Ole Peter Jacobsens gaard i Herstedøster. Stuehuset er fra tiden omkring 1840.

nem. Paa væggene et par smaabilleder, og bl. a. et indrammet fotografi fra ca. 1898 af hele skolens ungdom med min far i spidsen. Han har vældigt overskæg og en pudsig lille, rundpullet hat. Begge mine brødre er med. To saakaldte kulfotografier af husets oprindelige ejere, min værtindes forældre, fuldstændiggør stuens udsmykning. Der er rent og hyggeligt. Hun er af den magre bondekonotype. Det er en race, der holder sig rank til den styrter. En vis jævn og naturlig fornemhed præger hendes væsen. Øjnene er levende og nærværende. Hukommelsen klar. Uden betænkning fortæller hun om den dag i 1888, da far meldte sig til tjeneste som lærer i byen. Andre forhold af personlig art drøftes. Jeg ser et billede af hendes 7 børnebørn, der staar paa række som artister i et cirkus. Ja, siger hun, nu er mine egne børn jo nærmest gamle folk, og jeg har forsaavidt ikke mere at leve for. Men indtrykket af en saadan resignation modvirkes af den livslyst, hvormed hun af-

skediger to paatrængende unge piger, der vil yde hende gudeflig paavirkning. Paa bordet ligger Social-Demokraten. Religionen, – en privatsag.

Jeg besøger et par steder til paa egnen. Møblerne er fra tiden for forrige krig. Daarlige fabriksmøbler. Der er ikke rigtig harmoni mellem inventaret og de smaa stuer. Bonden har sluppet taget i de gamle skikke, og endnu ikke formaaet at opbygge en ny tradition. Paa een gang individualister og præget af konventionelle hensyn.

★

Herstedøster som landsby og bondeby er i begyndende opløsning. Villabyggeriet og gartnerianlæggene vil blive forøgede i de kommende aar. Smaa fabriksanlæg vil skyde op og trække fler-etages arbejderkarreer med sig. En dag vil byen være en forstad til København, saadan som nabobyen Glostrup er blevet det i løbet af de sidste 20 aar.

Det er i sidste øjeblik jeg foretager denne udflugt til min landsby.

21. Hus nord for Herstedøster kirke.

EFTERSKRIFT

Ved udarbejdelsen af denne »Udflugt til en Landsby«, som først og fremmest blev til for min egen fornøjelses skyld, er der en lang række venlige mennesker, som har givet mig oplysninger og gode raad, eller laant mig billeder. Jeg retter en varm tak til dem alle.

En særlig tak maa jeg give lærer *Johs. C. Jessen*, der, med sit indgaaende kendskab til dansk skolehistorie, har ydet mig en meget værdifuld hjælp, bl. a. ved at foretage udskrifter i arkiverne angaaende Herstedøsters skolehistorie.

Ogsaa magister *Ole Widding*, der har overladt mig visse arkivudskrifter vedrørende ejendomsforhold, og bibliotekar *Thorvald Mortensen*, som har taget udskrifter til mig af tingbøgerne, bringer jeg min bedste tak.

Museumsinspektør *V. Hermansen* og museumsdirektør *Vagn Poulsen* har hjulpet mig med oversættelser af latinske tekster, og museumsinspektør *Therkel Mathiassen* har givet mig oplysninger om oldtidsfund i Herstedøster sogn. Ogsaa dem siger jeg tak for hjælpen.

Der er foretaget studier ved: Rigsarkivet, Landsarkivet, Stednavne-udvalget, Folkemuseet, Folkeminde-samlingen, Kgl. bibliotek, Frederiksberg bibliotek, Kunstakademiets bibliotek. Endvidere ved Geodætisk institut, Matrikel-arkivet, Kgl. biblioteks kortsamling og Statens pædagogiske studiesamling.

Museumsdirektør Poul Nørlund, stadsarkivar Svend Aakjær, forfatteren Henrik Larsen og direktør Arthur Fang har givet mig gode raad. Fru Jenny Mortensen, Koge, fru lærer Haar, Herstedøster, fru centralbestyrer Jensen, Herstedøster samt journalist Th. Thomsen, Herstedøster, har givet mig oplysninger af lokalhistorisk interesse.

Der kunne nævnes flere, som har reageret venligt paa mine henvendelser, og derved givet mig impulser til fortsat eftersøgning, men jeg slutter rækken med dyrlæge *A. J. L. Nielsen*, Glostrup; han er født i Herstedøster og har gaaet i skole der. Hos ham fandt jeg bl. a. det smukke fotografi af den gamle skole, og kisten fra 1835, der stammer fra hans fødegaard.

Fotograf Sørensen (Jonals Co.) har optaget en række billeder for mig, dels i byen, dels efter ældre fotografier.

Frederiksberg i april 1949.

Viggo Sten Møller.

22. Kort over Herstedøster 1855. (Geodætisk institut)

23. Kort over Herstedøster 1932. (Matrikel-arkivet)

NOTER, HENVISNINGER OG LITTERATUR

I. BYEN

STEDNAVNEFORSKNINGEN:

Stednavne-Udvalget. – *Svend Aakjær*: Bebyggelsen og Stednavnene. – Danmarks Kultur ved 1940. I. – *Gunnar Knudsen* og *Marius Kristensen* under medvirken af Richard Hornby: Danmarks gamle Personnavne. 1936. – *Gunnar Knudsen*: De Danske Stednavne. Nordisk Kultur V. 1939. – *Marius Kristensen*: Københavns Amts Landsbynavne. Aarboeg for historisk Samfund for Københavns Amt. 1912. – *Henrik Larsen*: Sjællandske Landsbyer og Landsbynavne. Et Bidrag til Danmarks Historie i Oldtidens Slutning, Fortid og Nutid. 4. Bind. 1923. – *H. E. Lind*: Norsk-Islandsk Dopnamn och fingerade Namn från Medeltiden. 1905. – *Johannes Stenstrup*: De Danske Stednavne. 1918.

STENALDER OG BRONZEALDER:

Nationalmuseets 1. afd. – Oplysninger af cand. jur. Viggo Nielsen, Glostrup.

JERNALDER, BYPLAN I ÆLDRE TID M. M.:

Axel Steensberg: Gamle danske Bondegaardene. 1943. – *Geodætisk Institut*. – *Kgl. Biblioteks Kortsamling*. – *Matrikel-Arkivet*. – *J. T. Lundbye* og *V. Hermansen*: Roskilde Landevej gennem Tiderne. Aarboeg for historisk Samfund for Københavns Amt. 1927.

EJENDOMSFORHOLD. UDSKIFTNINGEN. LANDBOREFORMER:

Svend Aakjær: Kong Valdemars Jordebog. – *Carl S. Christiansen*: Bidrag til den danske Statshusholdnings Historie. – *De ældste danske Archivregistraturer* udgivet efter Beslutning af Det Kgl. Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog efter Originalerne i Geheimearkivet ved F. A. Becker. 1854. – *Diplomatarium Danicum*. Udgivet af Det Danske Sprog og Litteraturselskab ved Franz Blatt og Gustav Hermansen, under medvirken af C. A. Christensen. 1938. – *Theodor Gliemann*: Geografisk-statistisk Beskrivelse over Kjøbenhavns Amt. 1821. – *Edv. Holm*: Danmarks-Norges Historie 1720-1814. – *Edv. Holm*: Kampen om Landboreformerne i Danmark 1773-1791. – *Hans Jensen*: Danske Bonders Undertrykkelse og Frigørelse. – *Hans Jensen*: Dansk Jordpolitik 1757-1919. – *Hans Jensen*: Chr. D. Reventlows Liv og Gerning. – *K. J. Kristensen*: Det Danske Landbrug. I samme Værk: Hans Jensen: Landbolovgivning og Ejendomsforhold. – *Københavns Landbokommissions* Protokol (Udskiftningen). – *Jacobus Langebæk*: *Scriptores Rerum Danicarum*. 1772. – *Repertorium Diplomatum Regni Mediiævalis*. Fortegnelse over Danmarks

Breve fra Middelalderen. 1. Række ved Kr. Erslev. 1894–1912. 2. Række ved William Christensen. 1928–39. – *Henrik Pedersen*: De Danske Landbrug fremstillet paa Grundlag af Forarbejderne til Christian V' Matrikel 1688. 1928. – *Resen*: Atlas Danicus. 1688. – *Rigsarkivet*: Voss's Registrant »Top. Samling paa Pergament«. (Rep. 2467. Adkomstbreve Sjælland. 10. Juli 1355) m. m. – *Trap*: 1872 og 1920. – *Ole Widding*: Udskrifter vedrørende: Kronens Skøder, Jordebog til Københavns Len 1611–12, Jordebog til Københavns Slot 1637–38, Kancelliets Brevbøger indtil 1600, Modelbog Nr. 1692 fol. 146–166 vedrørende matrikuleringen 1680–88.

II. KIRKE OG PRÆSTER

Danmarks Kirker. Hefte 5 m. fl. – *Dansk Folkeminde Samling*. – *Johs. Hansen Dauw's* Bøger paa Kgl. Bibliotek. – *Ehrencrone Müllers* Forfatterleksikon. – *Arthur Fang*: Lidt om Trippendals Galge. Aarboeg for historisk Samfund for Københavns Amt. 1932–33. – *Kirkehistoriske Samlinger*. 2. Række. 5. Bind. 1869–71 og 4. Række. 2. Bind. 1871–93. – *Troels Lund*: Dagligt Liv i Norden. V. Udg. 1929/31. II. – *Bolle Willum Luxdorph's* Kallenderantegnelser 1770–88. – *M. Mackeprang*: Vore Landsbykirker. 1920. – *M. Mackeprang*: Danmarks middelalderlige Døbefonte. 1941. – *Mindeblad* for Danmarks Kirker og Skoler. 1918. – *Th. Mortensen*: Udskrift af Tingbøger (Landsarkivet). – *Zakarias Nielsen*: Minder 1905. – *Resen*: Atlas Danicus. 1688. – *P. C. Tüchsen*: Af Herstedøster Kirkebog. Aarboeg for historisk Samfund for Københavns Amt. 1919. – *S. V. Wiberg*: Almindelig dansk Præstehistorie. 1868.

III. SKOLE OG DEGNE

P. E. Jensen: Gavnsø Kloster og Herregaard 1402–1902. – *Thøger Jensen*: Kong Frederik den Fjerdes Skoler. 1921. – *Johs. C. Jessen*: Udskrifter af Arkivalier. I Landsarkivet: Bispearkivets indkomne Sager, Smørum Herred. Bispearkivets indkomne Sager, Ramsø Herred. Københavns Amtsprovstis Arkiv. Smørum Herreds »Gejstlig Skifte«. Herstedøster og Herstedvester Pastorats Embedsbog (Skoleprotokol). Kirkebøger. Visitatser 1800–1830. Brandtaxationer. I Rigsarkivet: General-Kirkeinspektoratets Koll. Arkiv. Bispemeddelelser. Visitatser før 1800. Sjællands Rytterdistrikters Kirkeregnskaber 1721–77. Den store Skolekommission. Oeders Statistik 1771 og Tællingslister 1787 og 1801. Desuden: Jonstrup Stat, Bjørn Kornerup; J. P. Mynsters Visitatser, og Hofmanns Foundationer. – *Johs. C. Jessen*: Alsted og Ringsted Herreders Skolehistorie indtil 1830. 1945. Udgivet af historisk Samfund for Sorø Amt. – *Bolle Willum Luxdorph's* Kallenderantegnelser. 1770–88. *Mindeblad* for Danmarks Kirker og Skoler. 1918. – *Mindesten* i og ved Kirken. – *Zakarias Nielsen*: Minder. 1905. – *Laurits Pedersen*: Landsbyskoler i Tryggevejle Amt før 1814. Aarboeg for historisk Samfund for Præsto Amt. 1914. – *Anders Petersen*: Sjællands Stifts Degnehistorie. 1899. – *Pontoppidans* danske Atlas. 1763. – *Rigsarkivet*: Kontrakter vedr. Opførelse af Rytterskoler. Kgl. Resolutioner. – *U. C. Rode*: Artikel i »Vor Ungdom«. 1908. – *Statens pædagogiske Studiesamling*. – *Th. Thomsen*: Oplysninger om Lærer Thorstensen.

IV. LOV OG RET

Aarbøger for »Historisk Samfund for Københavns Amt. Nemlig: 1912. *J. P. Jørgensen*: Historiske Optegnelser om Ledøje Sogn (Københavns Amts Kopibog) og 1913. *P. C. Tüchsen*: Ballerup By. – *Geodætisk Instituts Kort* fra 1766–1943. – *Th. Gravhønd*: Herredsbogen I. 1926. – *Poul Johs. Jørgensen*: Dansk Retshistorie. 1939. – *Otto Kalkar*: Ordbog til det ældre danske Sprog 1300–1700. 1902–07. – *Marknavne* fra Matr. af 1688. – *V. A. Secher*: Forordninger, Resesser og andre Kgl. Breve 1558–1660; 1887–1918. – *Tingbøger* for Smørum Herred i Landsarkivet. (Afskrifter ved Th. Mortensen).

V. HUSE OG MENNESKER

Rasmus Berg: Det danske Haandværks Historie. 1919. – *Marie Christoffersen*: Fra Hedeboegnen. Ordrede og udgivne af Henrik Ussing. 1923. Danmarks Folkeminder Nr. 26. – *H. F. Feilberg*: Dansk Bondeliv. 1889. – *Dansk Folkemindesamling*. – *Folkemuseet*. – *Forannævnte Værker* vedr. Landboreformerne etc. – *Anton Nielsen*: Den danske Bonde. 1887. Landhaandværkeren for og nu. 1889. – *Zakarias Nielsen*: Minder. 1905. – *Axel Steensberg*: Den Danske Bondegaard. »Vi og vor Fortid« Nr. 8. 1942. – *Axel Steensberg*: Gamle Danske Bondegaarde. 1943. – *Axel Steensberg*: Malede Bondemøbler. Nationalmuseet. 1948. – *H. Zangenberg*: Danske Bondegaarde. Danmarks Folkeminder Nr. 31. 1925. – *H. Zangenberg*: Gamle Landbygninger i Øst- og Midtsjælland. Turistfor. f. Danmarks Aarvog. 1939.

24. Gamle huse i vestre del af Herstedøster.

BILLEDFORTEGNELSE

Omslag, Gavlf af et gammelt hus paa Matr. Nr. 32 q af Herstedøster. Foto: Jonals Co. 1949.	
Billede 1. Udsigt fra Herstedøsters østlige udkant mod København. Foto: Jonals Co. 1948.	8
Billede 2. Bronzealderhøjen i Herstedøsters vestlige udkant. Foto: Jonals Co. 1949	11
Billede 3. Udsnit af kort fra 1766. Med rødt indtrykt Roskilde Landevej fra 1776 og Møllevejen til Herstedøster. Geodætisk Institut.	12
Billede 4. Latinsk skode paa pergament. Rep. 2467. Adkomstbreve. Sjælland. Rigsarkivet	14
Billede 5. Piletræet »Adam«. Fældet i 1941. Fotografiet tilhører fru Jenny Mortensen. Køge	17
Billede 6. Del af udskiftningsplanen fra 1786 af Herstedøster sogn. Matrikel-arkivet	19
Billede 7. Døbefonten i Herstedøster kirke. Foto: Jonals Co. 1949.	21
Billede 8. Kirken i Herstedøster set fra øst. Foto: Jonals Co. 1949.	23
Billede 9. Kirkens indre set mod alteret. Foto: Jonals Co. 1949.	24
Billede 10. Titelblad og indledningsside af præsten Johannes Dauw's bog fra 1714. Det kgl. Bibliotek.	28
Billede 11. Prædikkestolen i Herstedøster kirke. Foto: Nationalmuseet.	33
Billede 12. Stentavle over rytterskolernes dør. Foto: Statens pædagogiske samling	37
Billede 13. Kaptejn Reckes tegning af en rytterskole før og efter ombygningen. 1792. Rentekammerets arkiv. Dokumenter vedrørende skoler paa Frederiksborg og Kronborg distrikter. 1786-1823. Rigsarkivet.	40
Billede 14. Den gamle skole i Herstedøster. Fotografi fra omkring 1875. Tilhører dyrlæge Nielsen, Glostrup.	45
Billede 15. Birte Ole Jens' købmandsbutik omkring 1912. Fotografiet tilhører fru centralbestyrer Jensen. Herstedøster.	50
Billede 16. Bondehus øst for den gamle skole paa Matr. Nr. 23 b af herstedøster (samme nr. paa udskiftningsplan).	55
Billede 17. Standardtegning fra 1817 til et udhus ved skolerne. Rentekammerets arkiv. Dokumenter vedrørende skoler paa Frederiksborg og Kronborg distrikt. 1786-1823. Rigsarkivet.	56
Billede 18. Kiste fra 1835 fra gaard i Herstedøster (Poppels minde). Tilhører dyrlæge Nielsen, Glostrup. Foto: Jonals Co. 1949	76
Billede 19. Fotografi af Marie Rasmussen, Herstedøster. Ældre billede tilhørende dyrlæge Nielsen, Glostrup.	80

Billede 20. Ole Peter Jacobsens gaard i Herstedøster. Matr. Nr. 6a. (Udskifningskortet har her en dobbeltgaard med nr. 5 og 6) Foto: Jonals Co. 1949	83
Billede 21. Hus nord for Herstedøster kirke paa Matr. Nr. 50. (Samme nr. paa udskifningskortet, men ændret husform)	85
Billede 22. Udsnit af kort fra 1855 visende Herstedøster. Geodætisk institut.	87
Billede 23. Udsnit af Matr. kort fra 1932. Matrikel arkivet.	87
Billede 24. Ældre huse paa Matr. Nr. 16 a og 55 a i Herstedøster. Foto: Jonals Co. 1948	90

INDHOLDSFORTEGNELSE

Indledning	7
Byen	8
Kirke og præster	21
Skole og degne	37
Lov og ret	58
Huse og mennesker	76
Efterskrift	85
Kort	12, 19, 87
Noter, henvisninger og litteratur	88
Billedfortegnelse	91

»Udflugt til en landsby« er udsendt 1949 som privattryk af Viggo Sten Møller. Bogen er trykt i Langkjærs bogtrykkeri. Sat med Monotype Bembo.

Denne udgave er genoptrykt fotografisk i januar 1990 til Herstedøster Grundejerforening i 500 eksemplarer af Langkjær, København.